

Е-СПИСАНИЕ **Sъlw**

ВИХРЕН ЧЕРНОКОЖЕВ
В СПОМЕНИТЕ НА
СЪВРЕМЕНИЦИТЕ СИ

София 2023

E-JOURNAL **Staw**

VIHREN CHERNOKOZHEV
IN THE MEMORIES
OF HIS CONTEMPORARIES

Sofia 2023

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

Росица Чернокожева

Те познаваха Вихрен (вместо предговор) 7

Зейнеп Зафер

Вихрен Чернокожев и литературата на мюсюлманските общности 9

Калин Николов

Човекът с воля 15

Владимир Л. Станчев

Вихрен Чернокожев провижда Лъчезар Станчев – баш съседа на Радой 31

Палми Ранчев

Усмивката на Вихрен Чернокожев 36

Елка Димитрова

„Смехът е мярка за свободата“ – Вихрен Чернокожев 38

Огняна Георгиева-Тенева

За Вихрен Чернокожев – с уважение и благодарност 40

Антоанета Алипиева

Вихрен Чернокожев, приятелят 43

Боряна Владимирова

Вихрен Чернокожев – човек с безкрайна усмивка 45

Петър Михайлов

Реално го опознах истински след като си отиде от нас 47

Северина Н. Георгиева

Спомен за доцент Вихрен Чернокожев 50

Радка Пенчева

За Вихрен Чернокожев – приятелски 52

Иван Сухиванов

Писма на Вихрен Чернокожев 53

Георги Гроздев

Думи за Вихрен Чернокожев 55

Мариана Цонева

За Вихрен Чернокожев 57

Румен Шомов <i>Думи за Вихрен</i>	58
Коста Радев <i>Послеслов за Вихрен</i>	60
Демир Демирев <i>Вихрен Чернокожев в моите спомени</i>	62
Евелина Белчева Софийски университет „Св. Климент Охридски“ <i>Най-светлият ми спомен от Вихрен</i>	64

CONTENTS

Rositsa Chernokozheva <i>They Knew Vihren (Instead of Preface)</i>	7
Zeynep Zafer <i>Vihren Chernokozhev and the Literature of the Muslim Communities</i>	9
Kalin Nikolov <i>A Man of Will</i>	15
Vladimir L. Stanchev <i>Vihren Chernokozhev Reveals Lachezar Stanchev – Radoy’s Next-Door Neighbour</i>	31
Palmi Ranchev <i>Vihren Chernokozhev’s Smile</i>	36
Elka Dimitrova <i>Laughter Is a Measure of Freedom, Vihren Chernokozhev</i>	38
Ognyana Georgieva-Teneva <i>For Vihren Chernokozhev – with Respect and Gratitude</i>	40
Antoaneta Alipieva <i>Vihren Chernokozhev, the Friend</i>	43
Boryana Vladimirova <i>Vihren Chernokozhev – a Man with an Endless Smile</i>	45
Petar Mihaylov <i>Vihren Chernokozhev. I Got to Know Him after He Was Gone</i>	47
Severina N. Georgieva <i>Remembering Assoc. Prof. Vihren Chernokozhev</i>	50
Radka Pencheva <i>For Vihren Chernokozhev – from a Friend</i>	52
Ivan Suhivanov <i>Letters from Vihren Chernokozhev</i>	53
Georgi Grozdev <i>A Few Words about Vihren Chernokozhev</i>	55
Mariana Tsoneva <i>For Vihren Chernokozhev</i>	57

Rumen Shomov	
<i>Words about Vihren</i>	58
Kosta Radev	
<i>An Afterword for Vihren</i>	60
Demir Demirev	
<i>My Memories of Vihren Chernokozhev</i>	62
Evelina Belcheva	
<i>My fondest memory of Vihren</i>	64

Rositsa Chernokozheva

Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences

They Knew Vihren

This text will be short. We tend to have complex feelings for those who were once close to us but are no longer with us. While we love them and cherish the memories and lives we shared with them, their absence can also bring sorrow and pain.

This is particularly true when remembering Vihren.

I contacted many of his friends and colleagues at the suggestion of Prof. Zeinep Zafer from Ankara University, without specifying a particular genre for their texts. They were free to choose whether to submit a scholarly article or to share personal recollections of Vihren. I did not want to impose any restrictions on what they would write. As a result, although published in the scholarly e-journal Dzyalo, only a small portion of the texts are academic papers. The majority of the texts are personal accounts of how Vihren impacted the authors' lives. Some of them were close friends, while others had more distant relationships with him.

The classic saying goes that of the people who are no longer with us, one should only speak good, or say nothing. I believe, however, that people have written kind words about Vihren not just because of this, but because he was a compassionate, generous and understanding person, colleague and friend.

I hope to collect more memories of him, and I thank everyone who responded to my invitation to share recollections of Vihren.

My son Vihren and I wish to express our gratitude to Avgusta Manoleva for giving us the opportunity to publish this collection as an e-book. We would also like to thank the whole team behind the e-journal Dzyalo for supporting this idea.

Росица Чернокожева

Институт за литература, БАН

Те познаваха Вихрен

Този текст ще е кратък. Към хората, с които сме били близки и които вече не са сред нас в този свят, изпитваме амбивалентни чувства. Обич от това, че сме споделяли живота им и съжаление и болка от тяхното вече отсъствие в ежедневието ни.

Това безспорно присъства и в тези спомени за Вихрен.

Когато се обърнах към голям брой хора, по идея на проф. Зейнеп Зафер, от Анкарския Университет, които са имали приятелски или колегиални отношения с него, съзнателно не писах какъв жанр да бъдат техните текстове. Дали научни статии, или просто спомени от връзките си с него. Не исках да ограничавам или да диктувам някаква насока в това, което ще пишат. Така че, макар и публикувани в научното електронно списание „Дзяло“, малка част от текстовете имат научен характер. Преобладават спомените как тези хора са възприемали чисто човешки присъствието на Вихрен в техния живот. Едни са били по-близки с него, други имат по-бегли отношения и спомени.

Знаем класическото твърдение, че за хората, които са си отишли от този свят, се говори само добро или нищо. Мисля, че в тези спомени хората говорят с добро не по тази формална причина, а просто защото Вихрен бе добър, щедър и толерантен човек, колега и приятел. Тези, които не откликнаха на поканата ми, явно са предпочели да не казват нищо, надявам се – от уважение.

Имам надежда, че ще събера още спомени.

Благодаря на всички, които се отзоваха на поканата ми.

Аз и синът ни Вихрен-младши благодарим на Августа Манолева за предложението да публикува текстовете в отделна е-книга, както и на целия екип на е-списание *Дзяло*, че подкрепи тази идея.

Zeynep Zafer

Turkey, Ankara, Ankara University

Vihren Chernokozhev and the Literature of the Muslim Communities

Abstract: Assoc. Prof. Vihren Chernokozhev was one of the few specialists in Bulgarian literature who was interested in and studied the literature of Muslim communities in Bulgaria, making a significant contribution to its popularisation. In the last years of his life, he devoted his valuable time to publishing and studying this literature, much of which was written in exile. As the migrant literature published in Turkey reflects the Bulgarian reality, he considered it as part of Bulgarian literature and made tremendous efforts for its return to the homeland. This article briefly examines Vihren Chernokozhev's work in this field over the last ten years of his life and the difficulties he encountered.

Зейнеп Зафер

Турция, Анкара, Анкарски университет

Вихрен Чернокожев и литературата на мюсюлманските общности

И тогава, когато научих, и сега, когато се опитвам да обрисувам личността, човека, литературоведа, историка, теоретика и критика, учения, приятеля Вихрен Чернокожев такъв, какъвто го опознах през годините на съвместната ни работа, не мога да приема неговата кончина. И едва ли ще я приема някога... Трудно ми е да премина към минало време: не съм го виждала болен, не съм присъствала на погребението му, нямам чувство за физическа загуба. Затова не можах да намеря сили да напиша нещо непосредствено след смъртта му, въпреки няколкократните ми опити. Доверителните ни диалози продължават при всичките ми по-нататъшни изследвания върху литературата на мюсюлманските общности в България, защото той беше човекът, който ме подкрепи и ми посочи пътя. Вярвам, че заедно с Росица Чернокожева ме очаква в ресторанта на БАН на „Шипченски проход“ 52 или в кафенето пред блока им в „Мусагеница“ с обикновената, предразполагаща и излъчваща топлота усмивка и респектиращо поведение на човек и интелектуалец.

За съжаление, запознанството ми с доц. Вихрен Чернокожев се случи твърде късно, в началото на 2009 г. Най-напред то бе задочно, с писма по електронната поща, а след това за пръв път се видяхме на терасата на „Шипка 6“. Прочел интервюто ми с Даниела Горчева в сп. „Диалог“ от февруари 2009 г., той бе поискал от нея електронния ми адрес. След няколко разменени писма ми разказа за предстоящото издание на сборника „Антитоталитарната литература“. И когато ми предложи да напиша статия за роден в България, но непознат в литературните среди турски писател, преследван през тоталитарното минало и принуден да пише „литература за чекмеджето“, не можах да му откажа, въпреки че срокът беше доста къс. Беседите ни за антитоталитарната литература на турското, помашко и ромско население, отразяваща репресиите в кампаниите за насилствена смяна на имената, за културната асимилация, продължиха по електронен път и скайп. Пренебрежителното отношение към турскоезичната литература от страна на тогавашните културни институции, неотбелязването ѝ от българските литературни историци и критици Чернокожев определяше като особен вид репресия срещу художественото слово, създавано в България и заслужаващо закрила.

Когато през месец ноември Борислав Скочев ни запозна на „Шипка“ 6, Вихрен Чернокожев с голямо вълнение ми подаде сборника „Антитоталитарната литература“

(Чернокожев/Chernokozhev 2009a) и съставената от него и Росица Чернокожева книга с избрани произведения на Димитър Подвързачов (Подвързачов/Podvarzachov 2009). Предразполагащата му скромност удължи разговора ни с часове. След като научи, че има анонимни народни песни и анекдоти за погубването и поругаването на вери и идентичности, че не само произведенията на Ахмед Шериф Шерифли са били „арестувани“, съдени и унищожени, той сподели идеята си, която сигурно беше обмислял месеци наред. Попита ме дали не бихме могли да направим съвместен проект между Института за литература при БАН и Катедрата по български език и литература в Анкарския университет за издирване, превод и издаване на част от тази литература. Смяташе, че голяма част от тази „литература в изгнание“ (Чернокожев/Chernokozhev 2009б: 253) е сътворена в социалистическа България, отразява нейната действителност, затова трябва да се осигури завръщането ѝ в родината. Защото в България не се знае и не е прието да се говори за унижението, душевната болка и шока от травмата на обречените „на несъществуване“ (Чернокожев/Chernokozhev 2016: 106):

Непроучена в голямата си част остава и мемоарната литература на българите с турски етнически произход, принудително изселени от България по време на „голямата екскурзия“ през 1989 г. (Чернокожев/Chernokozhev 2009a: 18).

Самообвиняваше се за неосведомеността си, изпитваше срам, виновност, угризение на съвестта за чужди престъпления и грехове. Чувстваше лична вина за всичко, извършено по време на насилствената асимилация, защото като представител на социалистическата интелигенция самият той не е знаел почти нищо за ставащото през 60-те, 70-те и 80-те години:

Не се ли оказа всъщност, че зад лагерните стени на „соцлагера“ бяхме всички ние – с мълчанието, страха и незнанието си, а несъгласните – макар и в Белене – бяха на свобода заради упорството да отстояват самоличността си (Чернокожев/Chernokozhev 2016: 106).

Запознанството ми с Вихрен Чернокожев и възможността за съвместна работа с него приемам като един от най-ценните подаръци, които съдбата ми е поднесла. Беше толкова чувствителен, че боледуваше с чуждите болки и проблеми, изживяваше всички страдания на близки и далечни, на познати и непознати, въпреки че личните му болки, изпитания и тревоги не бяха малко. Задушаваше се в бездуховното време, политическата обстановка в страната и неуспехът на демократичните сили го тревожеха. Самият той не можеше да намери покой заради всичко, което ставаше в „демокрацията без демократи“ (Чернокожев/Chernokozhev 2009б: 252), но правеше всичко възможно за осигуряване на по-човешка атмосфера за хората от кръга си. Още при първата ни среща разбрах, че Вихрен Чернокожев е човек, приятел, учен, истински познавач и ценител на литературата, който не дели хората и изкуството по религия, етническа принадлежност, облекло, цвят на кожата. Затова в задълбочената му интерпретация на произведения на прогонени и бежанци за асимилацията или изселническата им участ, в литературно-критическата му етика нямаше никаква преднамереност или поза. Работите му за „другата българска литература“¹ бяха свързани с полагане на неимоверни усилия за спасяване на малкото литературни текстове, съхранени въпреки организираната чистка на произведения, лични архиви, доказателства за извършени политически престъпления. През последните си години Вихрен Чернокожев отдели доста време за спасяване от „изгнание“ на „неприютената в книга“ (Чернокожев/Chernokozhev 2009б: 253) литература на турци, помаци и рومي чрез нейното популяризиране, заради което отложи други свои изследователски проекти, останали поради внезапната му смърт недовършени.

¹ Така е озаглавена поредицата на Институт за литература при БАН „Другата българска литература на XX век“.

Вихрен Чернокожев определяше литературата на малцинствата като неделима част от богатството на българското художествено наследство. Силно го вълнуваше литературата за насилственото побългаряване, определено като „възродителен процес“:

Литературата на мюсюлманските общности за „възродителния процес“ е първолично изричане, съпротивителна защита на другостта и различието, на които е строго забранявано да бъдат гласно споделен спомен, камо ли пък художествено творчество (Чернокожев/Chernokozhev 2015: 233).

След много усилия успя да утвърди проекта за литературата на мюсюлманските малцинства за асимилацията в Научния съвет на Института за литература, въпреки че съществуваша възражения срещу реализирането му. Станах свидетелка на вълнението му непосредствено след приемането на проекта на заседанието на Научния съвет през лятото на 2011 г. Впечатлен беше от пламенната защита на покойния проф. Яни Милчаков, мой преподавател във Висшия педагогически институт в Шумен и добре запознат с репресиите срещу мен като студентка. Изключително вискателен към собствените си публикации и изследвания, но доброжелателно предразположен и окуражаващ чуждите, Вихрен Чернокожев беше готов на всеотдаен безкористен труд. Неговата енергия и емоционален заряд впечатляваха. Затова не се изненадах, когато в крайна сметка колегите ни един по един се отказаха от проекта и останахме само двамата.

По време на съвместната ни работа върху антологията „Когато ми отнеха името“ (Зафер, Чернокожев/Zafer, Chernokozhev 2015) Вихрен Чернокожев показваше изключителен литературен стил, поради което многократно пренаписвах и преосмислях преводите си, които той четеше и оценяваше още в първата им редакция. Ако не ме беше подкрепил с великодушно-толерантната си компетентност на искрен и деликатен редактор, владеещ до съвършенство всички нюанси на българския език, едва ли щях да се осмеля да превеждам поезия. Затова мога да кажа, че Вихрен Чернокожев не е само един от редакторите и съставителите на антологията, той е и невидимият съавтор на поетическите ми преводи. Подбирайки текстовете на български, беше много щастлив, когато откри и включи в антологията стихове на единствения ромски автор, Фикри Шукриев, неиздържал на гаврата на „възродителите“ и самоубил се (1983 г.) по време на последната кампания за смяна на имената на ромите. Понеже рядко посещавах България, той трябваше да отделя много време и сам да търси спонсори за подкрепа на антологията и нейното издаване, при което трябваше да преодолява редица разочарования. През тези близо 10 години го видях удовлетворен едва на представянето на „Когато ми отнеха името“ в Национална библиотека „Св.св. Кирил и Методий“ на 24 април 2015 г. Изглеждаше като човек, стоварил от плещите си част от тежестта, с която се беше нагърбил. Не доживя реализирането на следващия ни общ проект – издаването на избрани стихове от Ибрахим Камбероглу под заглавието „Преди да си тръгна“ (Камбероглу/Kamberoglu 2020), чиято поезия високо ценеше и с вълнение очакваше завръщането ѝ в България.

С материалното ежедневие не умееше да се справя, не беше кариерист. Презираше да го съжеляват. Не обичаше да се показва, да позира – театралността му беше чужда. Беше наясно с духовната си сила и смелост, които липсваха в позиращите с физиката си снажни интелектуалци, огъващи се при най-малък натиск отвън. Със завидно достойнство на интелектуалец смело защити творчеството на автори като Радой Ралин и Малина Томова, подлагани на унищожителна критика от официозната някогашна недемократична машина, превърнала се в шовинистична в днешната „уж демократична“ България. Запознат много добре с нарушенията на свободата на личността, практикувана от органите на бившата Държавна сигурност срещу личности като Радой Ралин и семейството му и намерил смелост да откаже да ѝ сътрудничи, той трябваше да понесе разследването, което ДАНС извърши срещу антологията през февруари 2016 г. Повод за него стана доно-

сът на Дружба „Родина“ от април 2015 г. – грубо посегателство на спокойствието и личното пространство на хората – изпратен до най-висши ръководители на страната, до главния прокурор и до председателя на БАН. По разпореждане на главния прокурор за извършване на проверка Вихрен Чернокожев беше призован от ДАНС, за да даде обяснение, отговаряйки на редица нелепи въпроси като: „Чия е идеята и как се реализира издаването на антологията?“ и „Как е финансирано изданието?“ Проверката беше образувана от ВКП на основание на два члена от наказателния кодекс, предвиждащи лишаване от свобода до 4 години за лица, които чрез слово, печат или други средства за масова информация подбуждат „към дискриминация, насилие или омраза, основани на раса, народност или етническа принадлежност“ (чл. 162), проповядват или подбуждат „към дискриминация, насилие или омраза на религиозна основа“ (чл. 164). „Родинци“ и други „възродители“, изпаднали в поредна шовинистична истерия, целяха да започнат унищожителна кампания срещу антологията, такава, каквато бяха организирали срещу „Гори, гори огънче“ на Малина Томова и „Технология на злото“ на Татяна Ваксберг.

Когато ставаше свидетел на унищожаване на човешки ценности, на литературно или културно наследство чрез изгаряне, конфискуване, политически репресии или безразличие, Вихрен Чернокожев събираше свръхчовешкото в себе си за спасяването им. Отстоявайки на всякакви удари, обосновано и научно запознаваше с тях обществеността. Затова не отстъпи и в обяснението си и пред служителя на ДАНС открито защити антологията, подчертавайки правото си на съпричастност към страданията на хората с „открадната самоличност“. Неговата позиция срещу опита за посегателство върху творческата свобода стана повод за приключване на разследването. Така ми спести обяснението, което трябваше да дам пред ДАНС. Родинци, както очаквахме, не се отказаха и през октомври 2017 г. направиха друг донос с името „Открито писмо“ срещу 11 заглавия на книги, научни изследвания, статии, доклади върху насилствената асимилация и престъпленията, сред които антологията беше посочена на второ място. Прекрасно знаеше, че както след прожектирането на филма „Гори, гори огънче“ на Малина Томова, някогашните „възродители“ използваха помаците от с. Мугла, така и сега същите среди стояха зад възродената и подкрепяна от държавата Дружба „Родина“, очакваща следващия удобен момент за реализиране на мегаидеята си за насилствено побългаряване на мюсюлманските общности. Затова смятам, че Малина Томова и Вихрен Чернокожев са сред малкото българи, искрено съпричастни към съдбата на роми, помаци и турци в България, горещи защитници на литературното им наследство и културни ценности.

Дали случайно, или защото вече България членуваше в ЕС, този път не се стигна до писане на закани, клевети и обиди по врати, сплашване с телефонни обаждания, както беше при Блага Димитрова поради смелата ѝ позиция на човек и демократ през 1989 г. и Малина Томова след прожекцията на филма през 1994 г., незащитен дори от Хелзинския комитет. Мисля, че благодарение на безмилостните, но неуспешни нападения срещу „Гори, гори огънче“ на Малина Томова от страна на обезумялата и лесно поддаваща се на манипулации тълпа, организирана и насърчавана от „възродители“, „учени“ и „родолюбци“ с нечиста съвест, бе спасена антологията и нейните съставители от горчивата съдба на филма. Неслучайно Вихрен Чернокожев посвети именно на Малина Томова най-обширното си изследване върху художествените текстове за насилствена асимилация, което написа след антологията. В него той казва:

Насилственото присвояване на идентичности, подмяна на идентичности е едно от най-жестоките престъпления на комунистическия режим в България. Когато комунистическият режим отне идентичността на стотици хиляди мюсюлмани, обричайки ги на несъществуване заедно с целия им род, не е ли това геноцид – страшен от физическо убийство? (Чернокожев/Chernokozhev 2016: 106).

За отпечатване на статията в автентичния ѝ вид отново му се наложи да се бори с възраженията на някои личности, които искаха обяснения на думите „помак“ и „етническо съзнание“.

Неуморим ценител на изтънчеността в различните ѝ проявления, духовен аристократ, безпощаден отрицател на насилията, ограниченията и дискриминацията във всичките им проявления, Вихрен Чернокожев според възможностите си защитаваше смазаните, задушените, елиминираните. Напомняше на младото поколение за „трагедията на преименуването и изгнаничеството“ (Чернокожев/Chernokozhev 2015: 88). Дълбоко беше разочарован от новата реалност в не такава „демократична България“, каквато си бе представял. Наясно беше, че истината не може и не трябва да се скрива, беззаконията, престъпленията на държавните власти трябва да станат обществено достояние. Плашеше го слабодушието на истинските виновници, които никога нямаше да намерят смелост да се извинят и щяха да продължат да манипулират обществото. Питаше се как ние, свидетелите на тоталитарното време, можем да попречим на евентуалното му повторение в бъдеще. Надяваше се, че с разкриване на истината за държавното насилие срещу всички граждани на България може да се събуди заспалата съвест... Особено се дразнеше от политическата линия на ДПС, простило така бързо на „комунистите“ за престъпленията им по отношение на мюсюлманите и съюзило се с БСП.

Вихрен Чернокожев бе сред малкото толерантни и от сърце съпричастни към малцинствата българи, които познавам. Ако не беше си заминал толкова рано, той щеше да продължи изследванията си върху антиоталитарната и другата българска литература, на литературата за насилственото преименуване и прогонване от родината. Изследванията си върху творчеството на мюсюлманските общности в България той започна с антологията „Когато ми отнеха името“ и ги разви научно в цитираните по-долу задълбочени статии. По този повод изразявам признателността на мюсюлманите в България към неговото дело, което няма да се забрави! Прекланям се пред светлата му памет!

ЛИТЕРАТУРА

- Зафер, Чернокожев 2015: *Зафер, З., В. Чернокожев. Когато ми отнеха името*. София: Изток-Запад (Zafer, Chernokozhev 2015: *Zafer, Z., V. Chernokozhev. Kogato mi otneha imeto*. Sofia: Iztok-Zapad).
- Камбероглу 2020: *Камбероглу, И.* Преди да си тръгна. Поезия. Превод Зейнеп Зафер. София: Кралица Маб (Kamberoglu 2020: *Kamberoglu, I. Predi da si tragna. Poezia. Prevod Zeynep Zafer*. Sofia: Kralitsa Mab).
- Подвързачов 2009: *Подвързачов, Д.* Избрани произведения. Другата българска литература на XX век. Съст. Чернокожев, В., Р. Чернокожева. София: Издателски център „Боян Пенев“ (Podvarzachov 2009: *Podvarzachov, D. Izbrani proizvedeniya. Drugata balgarska literatura na XX vek. Sast. Chernokozhev, V., R. Chernokozheva*. Sofia: Izdatelski tsentar „Boyan Penev“).
- Чернокожев 2009а: *Чернокожев, В.* Антиоталитарната литература: Памет за злото, отговорност за бъдещето. В: Антиоталитарната литература. София: Издателски център „Боян Пенев“, 13-22 (Chernokozhev 2009a: *Chernokozhev, V. Antitotalitarnata literatura: Pamet za zloto, otgovornost za badeshteto*. In: *Antitotalitarnata literatura*. Sofia: Izdatelski tsentar „Boyan Penev“, 13-22).
- Чернокожев 2009б: *Чернокожев, В.* Другата българска литература на XX век: Димитър Подвързачов – В: Димитър Подвързачов. Избрани произведения, съст. Чернокожев, В., Р. Чернокожева. София: Издателски център „Боян Пенев“, 246-257 (Chernokozhev 2009b: *Chernokozhev, V. Drugata balgarska literatura na XX vek: Dimitar Podvarzachov*. –In: *Dimitar Podvarzachov. Izbrani proizvedeniya, sast.*

Chernokozhev, V., R. Chernokozheva. Sofia: Izdatelski tsentar „Boyan Penev“, 246-257).

Чернокожев 2015: *Чернокожев, В. „Възродителният процес“ през 80-те години на XX в. в литературата на мюсюлманските общности – В: 25 години промени. Граници и периодизация на прехода, институции и качество на демокрацията в България. Съст. Михаил Груев. София: Фондация „Софийска платформа“, 229-251* (Chernokozhev 2015: *Chernokozhev, V. „Vazroditelniyat protses“ prez 80-te godini na XX v. Literaturata na myusyulmanskite obshtnosti. – In: 25 godini promeni. Granitsi i periodizatsia na prehoda, institutsii i kachestvo na demokratiata v Balgaria. Sast. Mihail Gruev. Sofia: Fondatsia „Sofiyska platforma“, 229-251).*

Чернокожев 2016: *Чернокожев, В. Идентичност и асимилация. Табу ли е за най-новата българска литература „възродителният процес“ през 70-те – 80-те години на XX век? – Език и литература, 3-4, 102-112* (Chernokozhev 2016: *Chernokozhev, V. Identichnost i asimilatsia. Tabu li e za nay-novata balgarska literatura „vazroditelniyat protses“ prez 70-te – 80-te godini na XX vek? – Ezik i literatura, 3-4, 102-112).*

Kalin Nikolov
painter, Kvadrat 500 Gallery

A Man of Will

Abstract: Assoc. Prof. Dr. Vihren Chernokozhev's scholarly work focuses on areas that are often overlooked, such as anti-totalitarian literature, satire and the literature created by Muslim Bulgarian authors. Supported by numerous carefully researched sources and consistently and conscientiously developed throughout his career, his studies offer a wealth of information and sources. They provide a solid foundation for future analyses devoted to the Bulgarian culture of the totalitarian era and the first decades after it. However, the focus of this text is primarily on Vihren Chernokozhev's interests in visual arts. Both before and after the political changeover he held radical views that were not influenced by popular taste in this area too. I point out that, like in the rest of his work, his research in fine art was focused on pieces that epitomise morally elevated aspects of our historical destiny, such as the ones that display courage and consciousness.

Калин Николов
художник, Галерия „Квадрат 500“

Човекът с воля

Приятелят ми Вихрен никога не си бе представял начин на живот, свързан с някакви премиери и награди, дори и с подобна книга. В работата си той се бе отдал на всичко друго, само не и на практичната полза от нея. Етичен до себеотричане едва ли е пазел и събирал своите текстове и свидетелства за мненията си, остри и интересни, че дори и същностни свои трудове той не видя приживе. Защото егото на другите, включително негови адепти, претъпкваха атмосферата около него с обещания и му трупаха ангажименти, а всъщност до голям процент изобщо нехаеха за личния му труд. Всичко, което имаше стойност за него, трябваше да си пробива път през тези суети, отнемаше му нерви и най-вече време. Стана така, че дори когато вече не минаваше за аутсайдер, той си бе такъв. Беше се борил срещу кебапчиите в литературата, които ръсеха морал подобно на останалата си стока, но едва ли си бе представял, че това ще бъдат един ден и неговите евентуални съмишленици. Писането, както изобщо животът в изкуството, е едно голямо фиаско, за което трябва да сме подготвени. Може би малко хора на изкуството и изкуствопознанието са готови за това, дават си смелостта да го знаят, подготвени са за подобна драматична съдба. Вихрен бе!

Затова ще напиша: той бе един от най-смелите хора, които съм срещал, а може би и най-смелият в съчетание с най-етичния...

Били сме много добри приятели дори и в моментите на абсолютна противоположност на възгледите ни, което бе често. Никога не е спирал между нас абсолютно откровения ни разговор, чийто сбор от противоречия се събираше в еднаквото разбиране, че не успяваме поотделно да постигнем мечтата си за съвършенство, в работата си естествено, да постигнем докрай търсенията си. Както и да видим постигнати по-реалните мечти. Така че такива като нас ще ги обобщават въз основа на страхотния им неуспех да се насочват към невъзможни и нереални неща. И ако нашето време изобщо се оценява, ако пропуснатите поколения в последните объркани десетилетия не преминат високомерно дори през най, най-основните фигури, дори и през Радой Ралин, близък на Вихрен, но и

на мен, когото вече представят в някакви недействителни рамки. И масово го представят с произведения, които не са негови (какво ли ги чака другите). Цитирал съм в мои текстове думите на Ралин от най-последните му години, че „нищо не успяхме да направим с живота си, дори нищо не може да зависи от нас“. Тоест, говореното и отстояваното, което ни стимулираше, днес не ни носи чувството за равнопоставеност с други културни реалности, които, успоредно на нашите, много по-добре съществуват.

Когато с Вихрен си противоречахме, за да го дразня, определях бизнеса ни – ако така нарека правенето на изкуство – примерно като бутилиране на газирана вода: малко шум, капане насам натам и не кой знае какви емоции, нито толкова хабене на стъкло и лепило за етикети. Нравствеността в тая област, твърдях, също можеше да мине за излишен баласт, Вихрене да ме прощаваш... Той обаче никога не би изхвърлил именно нравствеността от „консумативите“ на своята работа. Беше се посветил на сатириците ни, а аз му опонирах колко време губи примерно с хипохондричните им глупости, а и защото всичките май имаха отличен контакт с Живков... Вихрен се бе опитал накрая да удари юмрук на масата и да смени някакво стихотворение на Ралин за някакъв алманах, вместо друго, което пък последният бе поискал. И доста си изпати вербално. А всъщност на мен Ралин ми призна, че се срамува от обичта, която Вихрен му е засвидетелствал, много, много повече от останалите около него. И иска да го дистанцира, от неудобство, че нищо свястно не може да му даде, че на Вихрен ще му бъде тежко, когато животът ги раздели... (Намери се за жалост човек да му каже на Вихрен първата част на „сърденето“, представям си как го е изживял!)

Какво ли не му опонирах, само за да има как и защо да не сме на едно мнение: примерно, че ние нямаме политика, ние не вярваме в промяната, а и тя в нас, няма „бог“ и изобщо ни липсват впечатляващи актуални архетипи, днешната култура не е по-малко слагаческа от предишната! А той приемаше всичко това с иронична усмивка и допълваше, че точно в това търсене пък имаме надеждата... Представям си Вихрен с каква погнуса би погледнал на тези наши съвременници, които в днешната ситуация се нахвърлиха да се отказват от Достоевски, Толстой, Чехов, Рахманинов, Шостакович...

По някакво време някой пък извади нахалната теза, че Вихрен едва ли не даром бил получил идеята да разработи Подвързачов. И едва ли не с това да започне неговият път в литературознанието и литературната история! Нищо подобно, Вихрен сам започва и прави своите изследвания и изнася тези си идеи. Тогава бива идентифициран заради качествата си. Такова нещо се прояви и относно анкетата му с Радой Ралин, забележителна книга и като форма, и като изследване, но и като интересни версии на писателя относно определени факти от живота му. Никакво морално оправдание няма за забавянето ѝ, с което тя не видя международната научна сесия, посветена на Вихрен и други подобни важни моменти, също свързани с неговото изследователско дело.

Художникът е същество, по принцип, водено от демони, Вихрене! Прости ми за всички онези глупости, за които съм спорил с теб от инат... Не от демоните на нарочното неразбирателство го правех, а мъчен от демоните на истини, много от които ми убягваха, а на теб – не. Вината ми е, че докато спорехме, чувах гласа на майка ти, молбата ѝ, че нямаш много приятели – да не те разочаровам, но не млъквах. Вихрен, цитираха го в обикновен разговор, бил казал по повод анкетите на БАН с писатели до 1989 г.: не били искрени докрай в тях. Може би бе прав. Новите анкети обаче също са пълни с недоизказани неща, дори с вече нови неистини. Вихрен впрочем не се боеше да признае, че също вижда всичко това. И че изпитва болезнеността на истината, стоварваща се върху всички, които познават фактите. Който ще си припомни как говореше за изчезването на фондация „Райко и Радослав Алексиеви“ и за „фалита“ на вестник „Литературен форум“, знае за каква висока честност става дума...

При него и ненаписаното говори. Гласът му е очевиден сред днешните процеси на мъгла в нашето родно изкуство. И никога не е имал общо с онези, които вървят като с трактор през културната нива и търсят лесното, равното, ставащото за кариера...

Въпреки всичко и точно заради това, предстоеше ни да работим върху много общи неща, имаме сериозни планове. Подобно на баща ми обаче, който дни преди да излязат илюстрациите ми към неизвестните писма на Далчев, не можа да ги види, тоест да види нещо от мен след поразяващо тежък период на зачертаването ми, така и Вихрен не можа да види нещо повече от мен, например нито една от книгите ми. Реално сме виждали единия и другия само чрез надеждите ни?

Когато си отиде баща ми, на другия ден след погребението, първата ми работа бе да потърся Вихрен, който бе в болница. Нищо не му споменах каквото е било, а напротив, поговорихме и украсих стаята му с рисунки-портрети на любимите му писатели.

Текстът ми, с който бих искал да го представя в по-различна гледна позиция от останалите автори тук, е:

Вихрен Чернокожев и отношението му към изобразителното изкуство – така, както го разбрах

Тогава датата бе 24 юни, за годината обаче не съм напълно сигурен, 2018 или 2019-та?, и с така назовано изказване се явих на конференция в памет на литературоведа и литературния историк доц. д-р Вихрен Чернокожев. Залата в СУ бе онази кръглата, с огледалата, което само по себе си е нещо метафизично, и едновременно различно от другите ни философски парадигми и субективните ни метафори. Защото огледалото, независимо че в него дясното е ляво и лявото е дясно, е много по-близо до обективността. Но коя? Външната или съдържащото се в контекста ѝ? Както се знае, Аристотел дори въвежда смисъла на отражението като термин: „мимезис“. От Философа обаче до нас е достигнало съчинението му „Поетика“ върху литературата, а в него няма да открием споменати Есхил или Софокъл, нито Еврипид. В нашето изкуство акцентите и дори и липсите (как да обобщим забравеното, пропуснатото, тенденциозно разгледаното...) са особено налични. Тоест: дори и днешните, съвременните ни изследователи на изкуствата у нас много често се подсикуряват чрез утвърдени авторитарни йерархии, което придава негативна конотация на всеки останал поглед върху процесите. Особено потърпевши от подобен ход са противопоставящите се на това явление, както и някои творби, които историческият ход или открива, или най-сетне има сетива да схване. За да не изливам засотиялата вода от водениците на статуквото, тази на изобразителните изкуства, ще припомня един диалог между литературоведа на конференцията, посветена на антитоталитарната литература:

– А може ли да съществува коректен термин, относно това?,
на което Норберт Рандов отговори:

– Но щом има термини „готварска литература“ или „кулинарна литература“, защо да го няма и този...

Отнася се в широкия си смисъл за всичко в културата и няма нещо, което да спъва разбирането за ч е с т н о изкуство или също така обективното тълкуване на процесите и личностите в него.

И затова, по-конкретно ще се опитвам да разкажа за самия Вихрен, за онова, което във времето разбирах за неговото отношение към процесите в изкуствата и конкретно за изобразителното изкуство.

Поради някакви обстоятелства съдбата на Вихрен бе драматична, но всъщност той напълно гордо и нормално пренебрегваше това и извървя доста път. Никакви обстоятелства не го възпираха, обобщение, което се налага категорично. Примерно ми е писал:

„Калине, здравей, Цонев ми се обади отдавна, но покрай този одит и други залисии в института нямам време да се срещна с него. Че стършелите са оплескали работата си личи дори от клишето на корицата, което вчера видях във вестника. Бързам да приготвя сб. (сборника – б.м.) „Антитоталитарната литература“ за страниране и печат. До края на септември трябва да излезе. Първият том от поредицата „Другата българска литература на XX век“ – едно антологично „Избрано“ от Подвързачов в петък дадох за страниране. Чака ме и книгата на Радой от пор. (поредицата – б.м.) „Личен избор“ в „Просвета“. Почивка – през втората половина на август. Дано при теб всичко е наред!“² (19 юли 2009)

Десетките му писма, които пазя, го показват обективно претоварен от работа.³ Ангажиран по съвест да реализира своите намерения, зает и от вътрешни рецензии, отговорни ангажименти, сред които за пример бих откroил представянето на книгата за Лешек Балцеревич от Витолд Гадомски в голямата зала на БАН, но и още други като Блага Димитрова, редица издания на Издателският център „Боян Пенев“ в Института за литература при БАН и нека не изброявам...

Бих определил Вихрен така: устойчив във възгледите си за свобода и способен да създава организираност, за да стига до целите си. Още в средата на 80-те направи конференция, състояла се в Габрово, но с много силни присъствия на участници и публика.⁴ Тогава там конфликтно се заговори за историята на съвременните ни незапомнени артисти и движения като за червена нишка, която формира принципа на откровена честност относно изкуството, демонстрираща присъствието си и различието си примерно сред един не много тесен екскурс от 1878 до 1989 г., а и след това.

„Антитоталитарната литература в България с основание може да бъде наречена другата българска литература на XX век. Писатели като Димитър Подвързачов, Райко Алексиев, Трифон Кунев, Димитър Талев, Змей Горянин, критиците Йордан Бадев, Данаил Крапчев, писателите емигранти – Георги Марков, Димитър Инкьов, Христо Огнянов, Стефан Маринов, Стефан Попов, както и в по-ново време Радой Ралин, Борис Христов, Константин Павлов, Николай Кънчев, Биньо Иванов, Георги Рупчев имаха куража не само да се противопоставят на комунистическите репресии, но и да създадат литература с друг генетичен паспорт, различен от канона на соцреализма, своеобразна контракултура, която генерира повече гражданственост“ (11.01.2009).

² Беше ме свързал да илюстрирам последната книга на сатирика Николай Цонев, но очевидно, когато сме си писали, тя е била вече факт, видял я е в рекламните карета на издателя „Стършел“, а нему не му бе стигнала възможност да я види. „Говорих с Николай Цонев да илюстрираш – естествено, ако си съгласен – една негова сатирична поема, която се кани да издава. Да му дам ли телефона ти, за да ти се обади?“ (03.10.2008) Основното е другото: какъв огромен обем работа е носел на гърба си.

³ Оглавяваше проекта „Литература и политика“, за който организира научни конференции, издания, сайт от много форми – примерно още през 2008 започна да оформя там представянето на Змей Горянин. През 2009 г. вече идеята се е била обогатила като само за година са подготвени материали и конкретни анотации: „Част от рубриките на този сайт – освен общото представяне на проекта – ще са: „Другата българска литература на XX век“ (с подрубрики напр.: Антология „Дим. Подвързачов“, „Антология Змей Горянин“, „Антология Райко Алексиев“ и т.н, защо не до „Антология Радой Ралин“. Ще има и рубр. „Антитоталитарната литература“ – на първо време с тектове от сборника. След около седмица излиза първата кн. от поредицата „Другата българска литература на XX век“ – „Избрано“ на Подвързачов (07.09.2009).

⁴ На конференцията съм казал следното, което е едновременно опит за обобщение, но и съдържа личен спомен от разговорите след финала на събитието: „Той още през 1985 година направи конференция за сатирата в Габрово, на която се проговори за забранените творци, разрази се дискусия на тази тема. Спомням си в автобуса от Габрово към Казанлък, на връщане проф. Гочо Гочев да казва на познатите си: какво време, вече говорят за Трифон Кунев и Райко Алексиев, кой би си помислил, че това е възможно само преди година.“

Ще цитирам и част от писмото му до един литератор, фактор в определяне политиката на едно от големите ни издателства:

„Може да разсъждавам наивно, но нали освен книги за простаци, понякога си струва риска да издадеш книга и за бъдещи читатели, ония, които не са се родили още. Иначе всичко ще е макулатура! Хубави празници! – ако ви се празнува... Вихрен Чернокожев“ (20.05.2011).

Бих добавил и името на големия турски поет Яхия Кемал, чиито мемоари анонсира и се пребори да бъдат издадени.⁵ Кемал

съчетава източната и западната поетически традиции с изключителна чувствителност и майсторство, базирайки се както на съвременната западна и турска, така и на старогръцката и турската диванска (класическа) поезия(Зайнеп Зафер <https://liternet.bg/publish29/zeinep-zafer/yahya-kemal.htm>

В такава насока, творец в балканския и европейския му контекст, с Вихрен сме разговаряли за художника Йоргос Гунаропулос, роден в Созопол, който също е забележителен творец... И естествено за Жорж Папазов. За последния взаимно сме проследявали всичко, което излизаше: книгата на Кирил Кръстев и статията му в „София нюз“, подлистниците на Борис Делчев в ямболския вестник, после ругателните страници на Богомил Райнов в книгата му за Паскин, опитите да отговорим с Делчев на това, спирани навсякъде (като нямаше къде, че във вестник „Средношколско знаме“ бутнах текст), после изложбата в Чуждестранната колекция от Папазови творби, притежание на швейцарец...⁶

Специално ще наблегна, че в изследванията си за хумора Вихрен направи портрети на писатели не само с различен „генетичен паспорт“, извади ценното и при тях. Той постигна панорамност в отразяване на жанра, зарови се във фрагменти и не пренебрегна творци заради формални, извънлитературни констатации.⁷ Обругавах го за това – колеги и връстници на същите, придобили способността да забравят личните си ранни биографии. Вихрен намираще света на писателите-сатирици най-разнороден, осветяващ разнообразни пластове. Разнородни погледи на интересни хора. Сякаш има едни подобни на странния герой на Никола Ретиф, опипващ женските задници, докато на ешафода ре-

⁵ Достойнството на честността му си личи например чрез следните му редове, когато сме работили над тези мемоари: „Имаме за уточняване някои спорни въпроси по бележките. За т.нар. арменски геноцид, за опожаряването на Ст.Загора българската и турската историография са на различни позиции. Турция не признава арменския геноцид, а за Ст.Загора пишат, че руските войски са я запалили. Не е наша работа да влизаме в спорове, които не са се състояли и няма да се състоят. Официалната история винаги е слугиня на политиката. Моето становище е да бъдем максимално съдържани в бележките. Ти как мислиш?“ (18.03.2013). Основното не бяха спорните моменти, а съдбата на хора, засегнати от събитията, в случая събития на Балканите, и тръгнали в драматична неизвестност, продължавала години... Нека остане и документирано възнаграждението на труда му, за всичко това: „Калине, здравей, след празниците ще получиш символичния хонорар от 100 лв. Мизерно малко е, но това са възможностите. Благодаря ти още веднъж за труда, който положи. От 409, които ни останаха – 150 на Зейнеп за предговора, бележките, редакцията, 150 на коректорката. За мен – удовлетворението, че книгата излиза“ (21.05.2013). Направеното от него в тази посока, а особено антологията с творчеството на унижените ни сънародници от турски произход „Когато ми отнеха името“, с автори – Зейнеп Зафер и той, му донесоха невероятни неприятности. Бе разпитван, вече на легло у дома, като подстрекател или накърнил национални интереси! Нека се помни.

⁶ И години след това, вече като работещ в Националната галерия за чуждестранно изкуство, съм му писал, което извън общата съпричастност, звучи наивно сантиментално: „Ето в петък стоях на пода на депото и описвах три картини на Папазов, пипах ги, галех ги...“ (2. 02. 2013).

⁷ Апострофирали са ме в разговори за него, че еди къде си се бил държал „седесарски“. Естествено е било, след като бе видял обратната вълна от тиня да се бори за оцеляване с типични за нея методи. Пък и е имал смелост да го прави, докато други, на приказки с него, стоят и днес на по няколко стола.

жели поредната глава на осъдените (проверявал реакциите им, нивото на емоцията). Други споделяли съдбата на обезглавените, смехът им бил средство за отмъщение. Ние двамата сме имали съществени различия в акцентите на разбиранията си, но и никога не се е стигало до прекъсване на нашата близост. Напротив, именно той ме подкрепи да пиша и говоря за Райко Алексиев в средата на 80-те, защото самият той бе оценил дълбоко, а може би и предварително забранения тогава автор...

На няколко пъти вече съм писал, че Вихрен конкретно имаше значение за утвърждаване на тенденции, които надмогват границата на литературата и литературознанието. Тенденции, важни и за изкуството и за изкуствознанието. Неговата работа в областта на литературното наследство е много ценна, тя е показателна за будна и смела насока на идеал, за чиято важност редица хора са говорили, но малко са излизали пред публика, на висок глас... Сатирата, забранените творци, премълчаваните имена. И все пак с кое пространството на неговите търсения се засича с това на нарисуваните творби? Като се фокусираше върху проблеми, които смяташе, че ще доведат до дискусия, Вихрен се концентрираше върху историческата, социалната и политическата позиция. И се получаваше на практика, че чрез радикалното съмнение към елити и мнения, предположението или убедеността, че те всъщност са анемични естетически шаблони, той стимулира нуждата от пререзглеждането им. Припомням, че според ширещото се мнение днес, основната линия на културата ни бе сякаш нещо като смесица от стенание от недостатъчното лично признаване и радостта от включване към позиции, което в резултат представя партията като жива фигура, която най-пълноценно от всичко умее да озонира жизнените процеси. Но след 60-те години модерният език навлиза, стимулират го като партизанско движение, придават му първообраз на нежелано и едновременно с това е езикът на борбата срещу доскорошния тържествуващ сталинизъм. Има дискусии, но много бързо го дресират. Управляват го. Имитират чрез него свобода и статус. За сметка на социалното. Новите форми естествено радваха много хора, Радой Ралин ги определяше като „прогресивни“ и имаше за какво. Все пак – език на добро изкуство. Вихрен обаче не се опияни от формотворците и определено нещо повече го караше да си търси и настоява за своите си приоритети като социалното, актуалното. Но пък остана сред малцинството. Което никак не го изваждаше от равновесие. Примерно:

„За съжаление проектът ни „Дигитална колекция на българската литература през 20 век“ не успя да спечели субсидия от Фонд „Научни изследвания“ на МОН. Спечелиха Валерия Фол, Иван Маразов, президентският любимец Овчаров и т.н. Вложих много сили и енергия в този проект, но мисля, че въпреки всичко ще му дойде времето...“ (01.03.2008)

Бих заключил темата с изброяване на няколко от основните сегменти на дейността му:

- Археология на творческата съвест и гражданското поведение на творците в обществото.

- Обективна културна антропология на историческите процеси, свързани с процеси от културата ни. За него отговорността на личното гражданско проявление е фактор, който е част от доминантните решения да създаваш творчество. Не и такова на всяка цена...

- Дискусия около смяната на караула, охраняващ музите на изкуствата, противопоставяне на конюнктурата. Съпоставяне на творческите факти в панорамата на обществения им контекст.

- Лични научни изследвания и полемични текстове, както и организиране или създаване на дискусии, отговарящи на търсенията му.

Изкуствата според него имаха общ генезис и обща мотивировка. Изкуствата съдържаха мостове към своите качества, превръщаха се в сбор от полифоничност.

„Няма „професионално изкривяване“. Нали словото е образ, а образът – слово.“ (23.12.2015).

За проекта „Дигитална колекция на българската литература през 20 век“, който бе отхвърлен, както стана дума, съм запазил записки от разговори и насоки. Например намира прилика между стихотворението „Не са ли“ и картината „Сънят на Мария Магдалена“ на Гошка Дацов. „Водни лилии“ на същия – с шегата, че у нас може би лилии е имало само в пепиниерата от Борисовата градина (където Стамболов поставя въоръжени охранители, за да стрелят по побеснелите и прогонвани овчари, дори убиват един). Градът като наситен от драма образ почти напълно отсъства в изобразителното ни изкуство, за разлика от литературата ни. Защо? Дали картините на самоубилата се Вера Иванова, така сякаш не разчетени като шедьоври, могат да са липсващото звено? Или някои от илюстрациите на Емануил Ракаров? Как символистичните илюстрации на Мутафов към Вазов са ярък пример за символизъм у нас. Или на Христо Станчев към Яворов. Не си ли вредим в откриването на подобни паралели и не срещаме ли парадокси? Щом например Владимир Василев твърди, че Владимир Поптомов е „твърде обладан от външния свят“, какво по-точно е „външен“ свят, и дали не е по-външен някой друг... Интересували са го големите амплитуди от време в отразяването на редица събития, от писатели и съответно – от художници. Владейското въстание в „Морава земя кървава“ (1935) на Константин Петканов и картината на Илия Петров на тази тема след 9-ти септември вече. Майсторът има картина обаче на връщащите се ранени, обобщаваща драмата на разбитите и обезверени хора. Дори била махната от една следвоенна изложба, генералитетът реагира. Поставяли сме си задачата да открием аналог за „Дивачката“ на Радой Ралин – не сме намерили. Толкова откровен еротичен взрив! По-свенливи ли са нашите рисуващи от поета! „Сюрреализмът“ го намираме в текстове като например „Часовете вървяха като водни червеи“ (Константин Петканов), а го няма налично нарисувано никъде, подобни наченки на художническо мислене просто няма у нас. Има ли Вели Шевкедов, който се самоуби, карикатури, които да отговарят на протеста му в третирането на турското малцинство! Да, критични нотки можем да открием. А е отритнат, изтрит високомерно с гума от средата си, днес забравен. И писателят като рисува, какво е неговото светоусещане: примерно при Ивайло Петров, който чрез портрета си на Борис Димовски дава оценка на личността на нарисувания!

Не съм чул нещо от нещата, върху които Вихрен работеше, да не е покълнало във времето или да не е било във все по-устойчив процес на развитие, прието днес като ценен момент от културата ни.⁸

И така: „Нали словото е образ, а образът – слово“ е написал той, което е може би най-очевидното стъпало към неговото отношение спрямо изобразителното изкуство, отношението на един дълбок литературен изследовател⁹ към друго творческо проявление.

⁸ И обратно. Времето наистина е неумолим съдник, прибавя и отхвърля. В едно писмо до много свои колеги, в което уточнява вървежа на научните конференции за 2014 г., съобщава: „Поради липса на интерес и заявки за участие конференцията за К. Калчев и А. Гуляшки няма да се проведе“ (26.10. 2014).

⁹ Като натъртвам на 'дълбок' ще изброя неговите книги, независимо че може би е било необходимо да го направя още в началото: Безпощадният мечтател. Страници за Димитър Подвързачов“ (1986), „Българският смях“ (1994) – отличена с Национална награда „Райко Алексиев“, „Антология на българския смях“ (1995) – заедно с Росица Чернокожева, „Врати към смисъла“ (2000), „Българска литературна критика“. Т. 1. В. Търново (2000) – заедно с Росица Чернокожева, „Другият бряг на думите“ (2002) и тези, на които е съставител: „Епиграми“ (2001) от Змей Горянин, „Правото да се разочароваш“ (2003) от Радой Ралин, „Избрани произведения“ (2009) от Димитър Подвързачов (заедно с Божидар Кунчев и Едвин Сугарев) на сборника „Антитоталитарната литература“ (2009) и (заедно с проф. Зейнеп Зафер от Анкарския

Точно за това „образ – слово“ става дума. Димовски и Ралин са осъществили тандем с обща сатирична цел, техният символ е съчетание именно на написано – нарисувано.¹⁰ Идеята им се оформя поради основни прилики в единомислието и нравствената оценка. Двамата автори се появяват заедно в следните книги, а и други форми на сътрудничество са налице:

История с лъв (1958 г.). Библиотека „Стършел“, 64 с.; Второ раждане (1958 г.). Библиотека „Стършел“, 64 с.; Безопасни игли (1960 г.). Български писател, 136 с.; Халосни патрони (1961 г.). Библиотека „Стършел“, 64 с. Тук е момента да споменем, че Борис Димовски е художник на пиесата „Импровизации“ от Радой Ралин и Валери Петров, поставена в Сатиричния театър (1962 г.); Внимателни фейлетони (1963 г.). Български писател, 132 с.; Интервю със създателите на „Фокус“ Р. Ралин, Б. Димовски и М. Левиев (1965 г.). Сп. „Киноизкуство“; Личен контакт (1965 г.). Варна: Държавно издателство, 71 с.; Моля, заповядайте (1966 г.; името на книгата е дело на Б. Димовски). Български писател, 148 с.; Духът и второто шише (1967 г.). Библиотека „Стършел“, 64 с.; Люти чушки (народни епиграми, 1968 г.). Издателство „Български художник“, 62 с. При първата международна изложба на новооткрития Дом на хумора и сатирата в Габрово през 1972 г. Б. Димовски участва там не с карикатура, а с шарж на Радой Ралин. На двамата дотогава не се позволявало да бъдат в екип и художникът използва тази възможност, за да

университет) антологията „Когато ми отнеха името. „Възродителният процес“ през 70-те – 80-те години на XX век в литературата на мюсюлманските общности“ (2015).

¹⁰ Този дует на писател и художник възниква някъде около средата на 50-те години. Единият, Радой Ралин, е анархо-комунист от Сливен, бил е в затвора (от там изнася важната за момента информация за шифъра на ген. Заимов и факта, че не е разкрит), след тъй наречената победа на народната власт след 9-ти септември 1944 г. е на творческа командировка-обучение в Чехословакия. Там следи реакциите по постановлението на Жданов за списанията „Звезда“ и „Ленинград“ от 1946 г. и по-конкретно за творчествата на Ахматова и Зошченко, следи зараждащото се недоволство към определени шаблони в системата, идващи от Москва, формите на първото дисидентство и поведението на Верих и Восковиц, научава за социалния капитализъм на Бата, интересува се за кръга Петьофи на Георг Лукач... Фактически обаче още при дискусиите за социалистическия реализъм и неговия метод, Ралин е показвал дистанцията си към матрицата, с която се определят естетическите му граници – нещо повече, демонстрирал е привързаност към творчеството на Атанас Далчев, Никола Фурнаджиев, Илия Волен, на Александър Вутимски, Веселин Ханчев, Александър Геров...

Борис Димовски също е участник в нелегалното младежко движение. Когато постъпва в Академията през 1950 г., а той бива приет два пъти на първо място в две последователни години (единият, от които не се записва поради липса на средства да учи и тогава заминава каменотрошач в Родопите), е почти единствен партиен член там, заедно с Атанас Божков. Но я напуска веднага след първата година и поради материални причини, както и поради недобрата атмосфера според него там (например задължават го да отиде бригадир през лятото и с това да даде пример на другите – а той иска да работи през ваканцията на платена работа – пак каменотрошач, за да подпомага брат си, който следва за зъболекар). Чете немски, свидетел е на необмислената политика при кооперирането на земята (като произхождащ от село му е очевидно нелепостта на редица действия, като тълкува и ниската производителност), при постепенното си адаптиране към творческия живот открива редица контрасти между таланти и партийни чиновници. Приет е в СБХ по предложение на Александър Денков, художник на вестниците на Никола Петков, чието име настоятелно се иска от прокуратурата, но Петков не го издава... Много е ценен от Борис Ангелушев, който се отнася към него с възхищение – Ангелушев, който е сътрудник на антихитлерския печат в Германия, но не желае да стане български комунист, отказва да прави политически карикатури в кампанията срещу Тито, не посещава никога СССР, пише статия против формата на социалистическите празници и особено наличието на високи трибуни за партийните ръководители в тях...

И Ралин, и Димовски опознават чрез творческия си мироглед ядрата от интелектуалните кръгове у нас – виждат детайли, важни за естетическите им доктрини. Ралин – Далчев и Фурнаджиев, Димовски – Божинов и Стоян Венев... Един факт: когато историк, работещ в Държавния архив, иска мнение на редакцията на „Стършел“ около средата на 60-те години за стойността на рисуваното от Райко Алексиев, единствен Борис Димовски го е направил – редакцията отказва да се отзовава за фашист. Благодарение на това до днес са запазени шепи единствени рисунки на Алексиев.

демонстрира постоянството на сътрудничеството им. Същото предприема и през април 1976 г., когато във вестник „Труд“ се появява рисунка с Р. Ралин, широко отворил уста, и един лъв – България и властта – кротко и дресирано гледа в нея...; Специално акцентирам тук на известното им интервю във вестник „Народна младеж“ от 1976 г., когато вестникът бе иззет и редакцията бе наказана с уволнения и премествания на редица журналисти; Няма начин, Хамлете (1978 г.). Библиотека „Стършел“, 64 с.; Апострофи (1980 г.). Издателство „Български писател“, 167 с. (на обложката Ралин държи имената им да са равнопоставени); Война и мир в три страници (1982 г.). Библиотека „Стършел“, 64 с.; Епиграмки в рамки (1983 г.). Варна: Книгоиздателство „Георги Бакалов“, 88 с.; Френско издание на Люти чушки от Пенев-Попов (1983 г.). Париж; Кадровикът Теофраст (1987 г.). Издателство „Хр. Г. Данов“, 272 с. (С илюстрациите към тази книга Борис Димовски прави изложба през 1989 г., свалена предварително заради участието на двамата в неформални организации – повторно ги излага през 1990 г.); Саморасляци (1989 г.). Издателство „Български писател“, 128 с.; Съвременна приказка за златната рибка. Приказка за всички възрасти (1990 г.). Издателство „Отечество“, 32 с.; През 1991 г. създават вестник „Щастливец“ и застават начело на това издание, което има кратка съдба – 16 броя, но показва творческия потенциал на двамата...; Ескимоски плаж (1992 г.). Издателство „Пеликан-Алфа“, 96 с.; Не пей ми се, не смей ми се (1995 г.) Издателство „Пегас НТ“. 168 с.; Наивни новели (1996 г.). Издателство „Труд“, 160 с.

В значителна степен приятелството ни се дължеше на възгледа за общите характеристики в симбиозата текст – картина. И примерите на онова, което Р. Ралин и Б. Димовски правеха, подкрепяше нашата убеденост. Беше ни дала мотиви за алтернативните ни изследвания, направляваше идеята, че има смисъл да ги отстояваме.¹¹ Със спихването на системата, редица граждански поведения бяха заличени или омаловажавани. За сметка на някои абсолютно измислени митове и тенденции. И както се знае, всеки режим има своите неудобни автори. Към тях се отнасяше и двойката Радой Ралин и Борис Димовски, които се оказаха такива и след промените. Ралин потъна в бедност, изолиран, дори най-близките му тълкуваха откровеността му като деменция, а Димовски бе отхвърлен. През 2015 г. се появиха няколко изследвания върху явлението „Люти чушки“, в което бе изразено колебание около мъжеството на авторите. Писал съм му: „Да не бяха илюстрациите, дали щеше да има подобен случай с книгата? Но книгата е по-сложна история: тя събра едни реалности, в които изкуството наистина праска шамари на властта. В 1968 г. излизат особено остри сатирични книги – ненадминатата на Станислав Йежи Лец и „Памфлети“ на Пламен Цонев например, също на Димитър Дублев, на Кунчо Грозев, филмът „Езоп“, филмът „Кит“, в който „риболовците“ пеят: „От нищо правим нещо и всем знамена...“ Радой Ралин е връх и пример в литературната панорама на страната, той е в устата на всеки човек, но и в изкуството, примерно във филма „Кит“ изпълнява ролята на проф. Бостанджийски, който единствен казва, че кит не са хванали, но Димовски вече се е проявил като никой друг. Във функцията си на партиен секретар на СБХ и секретар на секция „Графика“ е предложил изложбата на тема рисунка да е без жури, всички от

¹¹ Това наше преклонение пред тях, в което се съдържаше толкова пиетет! Като преглеждах писмата ни, попаднах на следното, което съм му споделил: „Онзи ден бе рождения ден на Димовски. Ходих на гробищата и оставих една свещ. Закрепих я в една цепнатина на почвата. Тя изгоря и изчезна там където я бях поставил, и аз я мислех отдавна приключила, но като си тръгнах от там изскочи малко пламъче, горя половин минута и разбира се изчезна. Как понякога природата ни помага да имаме илюзии...“ (25 октомври 2008). Радой много ценеше Вихрен, което се знае и заради анкетата, която следсмъртно благодарение на съпругата му Росица Чернокожева видя свят, както и да не се забравя посвещението, което Ралин му постави на стихотворението си „През есенната улица“.

секция „Графика“ да са жури (в друго жури е дал голямата награда на тема Априлското въстание на Григор Спиридонов – все още неизвестен художник, чийто баща (полицай) изчезва безследно на 9-ти...). Мафията се изяжда.... Той вече има блестящи прояви в печата, автор е на ненадминати илюстрации в областта на сатиричната книга, в едно от изданията на библиотека „Стършел“ с Марко Ганчев разказва за начините, по които „прогресивните“ режими в Африка се справят с парите, които „прогресивните“ държави им дават... Издателят на „Люти чушки“ от Париж, Пенев, е убит – намират го разпънат на една стена, гол, с морков в задника – френската полиция заключава, че това е гей-случай и по свидетелство на нашата емиграция „покриват следствието“. Неговото мнение пък изрази на среща в едно заведение до тях „При моливчето“ (или нещо такова). Бе омерзен...

Всеки един обобщаващ извод за ролята на Б. Димовски ни налага примери за графичната сатира, отвъд направляваната от властта култура. Изкуството му е иносказателно и пряко. Като и в двата случая границите на допустимия дискурс между него и нас нарушава стандартното. Карикатурата на Димовски не се появяваше в „Стършел“, откъдето бе уволнен през драматичната 1968 г., което не пречеше да бъде считан за най-известния художник на своето време. Не бе член и на секция „Карикатура“ към СБХ, която сякаш си бе поставила за основна цел неговото компрометиране. Въпреки едните и другите, нарисуваното от него го приемахме като най-необходимия интерпретативен критичен образ на действителната реалност. Неговият графичен език заобикаляше пропагандните клишета и остроумно акцентираше върху тяхната безсмисленост.

За удобните има също какво да се каже. В СБХ (ярка тенденция на подобен пример е и СБП) например бе създаден климат, че се върши изключително голяма и важна работа по преутвърждаването на творческите факти, че се изваждат от нафталина на догматизма редица автори и се преутвърждава тяхната роля. СБХ откриваше на техен фон новите таланти – техни продължители, СБХ ги рецензираше, налагаше, отличавахе морално и материално, показваше ги на публиката и им предоставяше широка медийна светлина. Подбираните млади хора пътуваха за семинари, пращаха ги в пленери и на конференции, отваряше им се достъп до информация и контакти с чужди колеги. Модерните тенденции в изобразителното ни изкуство бяха в ход, който от своя страна бе утвърден и освободен от натиск и не говореше за някаква цензура. С позволение да са модерни – дори когато гледахме разглежани и епигонски реализации и се питахме как така това не е направило впечатление на творческото общество.

Нещо повече. „Модернизъмът“ доста неочаквано се оказваше действителното, водещото лице на партийния възглед, потъпкан временно от догматичните увлечения на същата партия. Гео Милев, Христо Ясенов, Христо Смирненски и Никола Вапцаров се даваха за примери не в техния истински ръст, много по-голям от представяния, а в политическия и историческия контекст. Но истинските обстоятелства на техния творчески възглед и процес, на мислене и действителни влияния, бяха оставяни сякаш за „служебно“ ползване в сянка, а дори и в табу. Конспиративните теории или мислене не бе тайното и донякъде антидържавно поведение. Апологетите на социалистическото изкуство ни учеха как там, при тях, е огнището на истинското ново, адекватно на XX век творчество, при тях е правдата, драмана, новото и принадлежащото на бъдещето.

Работата беше там, че нито елитарното изкуство е само изкуството на тази земя, а и самото то, поне у нас, имаше своята „партийна“, определена му роля и мисия: то трябваше да заличи социалните търсения изобщо. Изкуството ни да не мисли и да бъде действено, да показва и да е съвест на времето. Получавахе се нещо страотно – част от изкуството ставаше намордник и на всеки, дръзващ да мисли чрез творчеството си, му показваха просто колко е демоте, от какъв консервативен материал е създаден. Обърнете

внимание на последния израз. Бяхме посочени с такава ирония, че трябваше да се срамуваме от възгледите си, от родителите си, от произхода си, от социалната си предразположеност. И да се променяме по посока на една друга категория творчески хора, чийто егоизъм не даваше на светлината на времето да проникне зад тях, да се видят другите поколения, различните тежнения, пътищата през годините, кризите и успехите на други художници. А особено очевадно бе прикриването на съществуващите зачертани изкуства, като създадените от Райко Алексиев, Константин Щъркелов, Стефан Сърмабожов, Александър Добринов, Методи Кецкаров, Михайло Парашчук, някои от важните периоди на Александър Божинов, Никола Кожухаров, Димитър Гюдженев, Борис Денев и Славка Денева. Кой помни Вачко Вачков, Василка Белиева, Вера Къдринова, Веселин Томов, Григор Найденов, Димитър Кандимиров (благодарение на когото се запазват едни от най-автентичните подробности относно паметта на низвергнатия Жендов, и който води борба за паметта му), Димо Минчев от Айтос, Дона Йончева, Донка Константинова (сестрата на писателя Константин Константинов, която според Р. Ралин сама прекратява да взема лекарствата си за диабет, тоест стига до самоубийство), Иван Йорданов Иванов (който създаде чудесни ученици художници, пък и бе братовчед на артиста Константин Коцев), Иван Манев, Иван Мандов, Иван Табаков, Илия Пефев, Калин Димитров, Сергей Петров, Никола Даскалов (абстракционистът! Помни ли се единствената подобна изложба през 70-те в малката галерия на „Руски“ 6?), Илия Онисим Алексиев (за когото самият Цветан Тодоров ще пише, че е бил толкова естетически напредничав, а няма и помен от него, нито друг конкретен ред...), Йорданка Карамалакова, Коста Диков, Митко Чепанов, Петко Джуджев, Дион Дионисиев и т.н. Пренебрегвани, откривани и закривани, използвани, затрити, знаещи и съхранили себе си, други – по нямали шанс. Но няма справедлива лотария, която да навива кой е за пет лева, кой – за пет стотинки. При цялата свобода на модерния СБХ, при неговите ресурси да показва изкуство без граници, едно явление не просто бе поставено зад телена мрежа, то бе зачертано и с така запушена уста, че всяко съприкосновение с него крещеше сигнал за проявена антидържавност. „Един-едничък ред може да ми струва главата“ – както е писал Солженицин за други подобни явления. Подкрепянето на този род творци и потребители на изкуството им бе немислимо без ангажирането на цялата държавна машина, с всичките ѝ тоталитарни методи на действие и намеса в обществото и частния живот. Цяла поредица от партийни форуми, постановления на Министерския съвет и програми от 60-те, 70-те и 80-те години постепенно започваха да конструират и направляват „по правилния“ път, по който трябваше да се развива културата на потребление продуктите на художествения труд.¹² Днес артистичността е илюстрирана с редица пърформънси и съответни игриви методи, но има и други прояви на подобно културно действие. Например: един Великден художникът Борис Димовски занася на Радой Ралин червено яйце с нарисуван портрет на Сталин и надпис „Воистина възкресе!“. Пърформънсът на червените яйца!

Щяхме да търсим нещо за скулптора Илия Алексиев, за когото няма никъде нищо, а самият Цветан Тодоров го споменава:

„През април 1963 г. напуснах тази чудесна компания (на млади и модерни художници преди всичко, на артисти и режисьори – К.Н.) и заминах за Париж, където трябваше да остана само една година...

Двадесет години минаха до следващата ни среща. Може би съм го видял през 1981 г., когато за пръв път се върнах в България след заминаването през 1963 г.,

¹² Бих си позволил да си представя иронията му днес примерно относно набиващото се име, сякаш измислено от Булгаков или Илф и Петров: Роскомнадзор [руската служба за наблюдение на комуникациите], която действа днес. А у нас, където дълго сме практикували подобни практики, макар и уж по-модерно съветизирани някога от там, но всъщност бяхме напълно съветизирани в стандартите си. И през трите десетилетия на промяната все още ни звучи и не така бързо отзвучава същата „музика“.

но нямам ясен спомен за това. Спомням си обаче за срещата ни през октомври 1986 г., когато бях дошъл в София при семейството. /.../

Тогава Ничето не беше особено весел. Освен проблемите със здравето мъчеше го тягостната атмосфера около творците в България. Разказа ми и за самоубийството на бай Илия преди години. Тъй че зад палячовщините, които толкова ни веселяха, зееше пропастта на отчаянието.“

Та нали точно за този скулптор, Илия Алексиев, по-късно колегата му Михаил Симеонов, който отля жив слон, поставен днес пред ООН, ще ми каже, че му е показал модерното си изкуство...

И как на Вихрен да не му импонира изкуството и сърцето на един Борис Димовски, когато самият Димовски „ще каже пред редколегията на „Стършел“ (13 ноември 1968 г.):

Това е подпис въобще, който изразява графично една помпозност. Трябва да съм глупак, или пък луд, за да имитирам подписа на др. Тодор Живков. И само с въображение може да се каже, че това е неговият подпис. Но щом и самият Живков е казал, че това е неговият подпис, няма какво да опровергавам (Чернокожев/Chernokozhev 1968).

Галилео Галилей ли, или един чудесен „черен хумор“?

Отделям толкова внимание на „организационни“ въпроси, защото не трябва ли да търсим междутворческите отношения не като организиран фарс на властници и невластници, докарали се за успели и останалите, а като онази среда, до чието сърце Вихрен бе достигнал с изследването си и книгата си за Димитър Подвързачов – българановците от вестник „Българан“ и техните наследници (кой ако не Подвързачов да е наследник). Нали той с Александър Божинов и Райко Алексиев продължава традициите на вестник „Българан“ чрез едноименното списание. В него се публикуват хумористични текстове и карикатури. През годините редактори са Николай Фол, Петър Морозов (художник), Христо Смирненски, Йордан Сливополски, Иван Генадиев, Георги Райчев, Йордан Стратиев, Йордан Стубел, Васил Павурджиев, Александър Божинов, Райко Алексиев и Тома Измирилев. Той редактира през хумористичното списание „Оса“ и заедно с Александър Божинов редактират литературно-художественото хумористично списание „Смях“, а през 1914 г. редактира списание „Звено“, в което сътрудничат редица писатели-модернисти и реалисти: Николай Лилив, Димчо Дебелянов, Теодор Траянов, Христо Ясенов, Людмил Стоянов, Николай Райнов, Йордан Йовков, Константин Константинов, Георги Райчев, Никола Янев; журналисти: братята Стойчеви, Коста Кнауер и др. Само с какви подробности Вихрен познаваше нашата карикатура, а и наблегна на художниците там, които са писали текстове и стихове... Например Райко Алексиев. Интересът му навлизаше и в детайлите.

„Къде – освен в Google – мога да прочета нещо из историята на комикса в България – особено за началото – 30-те, 40-те години? Наченки има у Райко Алексиев, в „Детска радост“, „Весела дружина“ на Л. Станчев и др.“ (10. 1 2010)

Той много обичаше нашата ранна карикатура: Александър Божинов, Александър Добринов, Анета Ходина, Петър Морозов, Иван Енчев (Видю), Петър Паспалев, Иван Славов, Димитър Андреев (Андро), Георги Машев, Райко Алексиев, Чудомир.

Той мечтаеше творците ни да бъдат среда по подобие на горните. Говори за времето ни с надежда фактът, че именно Вихрен Чернокожев и след кончината му го считахме от онези, които повдигнаха завесата чрез литературните си изследвания за неща, които не можеха да се премълчават. А годините и преди, а и все още, съвсем не са в полза на такива стъпки и той не веднъж го бе изпитвал, фактически доста често и хора, застанали за неговата чест на барикадата. И тяхното съвсем не бе случаен приятелски огън.

Вихрен обаче имаше смелостта.¹³ Той имаше проклятието да живее в едно интересно време с интересни хора. Този род колективна артистичност бе според него израз на онези хора на изкуството, ценели своята независимост, подкрепяли се заради тежести, произлизащи от това, че са верни на изкуството и едновременно с това опитвали се да избегнат елитаризма. Били са винаги в движение. Вихрен считаше, че паралелната координация на традиция и модерност ще бъде опит за иновация и интелектуално въздействие с ефекта на реформа. Ще отвори възможности маргинализираната култура да промени черти от утвърждаваното вече положение там, постигано някога не по пътя на обективната критика.¹⁴

И понеже все пак акцентът ми е изобразителното изкуство, ще перифразирам едно от подзаглавията на сайта „Антитоталитарната литература“: „Другата българска литература“ като „другото българско изобразително изкуство“. Другото в известното на всички ни изобразително изкуство, но и другото, неизвестното и онова в известните на всички ни художници, както и на неизвестните.

Мисля, че най-любимият му художник, или поне художник, който много го вълнуваше, бе Илия Бешков. И това много говори. Творчество на Бешков несъмнено има трайна стойност в много измерения, излизащи извън рамките на нашата национална духовна култура. Осъзнаването му за постепенно засилващата се криза и заплахата от разпадане на ценности, които той счита важни, му дава стимул за създаване на произведения, които възпламват хуманизма. Тяхната художествена стойност е подкрепена със забележителен философски хоризонт и морална тежест. И все пак има как да обосновем мнението, че творчеството му е с измерения, някои от които сякаш не са били обект на адекватно внимание. Можеше ли Бешков да стане стимул за актуално критично изкуство и не беше ли възпрепятстван от определена опростяваща схематична интерпретация, която го оценява извън най-ценните му качества.

Простете ако това, което ще кажа, се разбира в смисъл на вреда към Вихрен. Но в един разговор той ми сподели, поне така го разбрах, че му препоръчали поезията на Алън Гинзбърг като отправна точка или някакъв еталон. А този автор не му допаднал. За да не объркаме някой с проблема за разбирането на един или друг автор, Вихрен следеше изкуствата като нещо все още на прага в ерата на глобализацията и нуждаещо се не от безразсъдни ампутации, а от внимателно разбиране, чуждо на неочакваните и модно структурирани отношения на подчинение и господство между езиците, културите и нациите. Темпераментът, битката срещу традицията и земетръсните арогантни вкусове създават пропасти. Най-често става дума за отбори от нарцистични индивидуалности. Кое може да ги провокира и кое ги тласка към нарочната им самота, към драматичната им жертвеност пред един толкова странен бог, какъвто е творбата. Наред с формалните структури, не е ли маловажна природата на „душата“; господството над волята ни, стойността на свободата и знанието в саморазвитието на личността, битката с властта, природата и технологиите за нормални взаимоотношения. И обратно – Бешков, художник и писател, е изобразител на неща, които се наблюдават, доведени са до конкретен творчески анализ, те са резултат от много ясен възглед. Който освен това е допълнен с много наситено, оригинално словесно наследство. Бешков влага в нарисуваните си сцени прос-

¹³ Например, независимо че бе носител на наградата на фондация „Райко Алексиев“, той много дълбоко страдаше както за съдбата на тази фондация, чиито първоначални цели бяха зачертани по чисто бандитски начин и всичко, което Весела Алексиева, тоест съпругата на Райко Алексиев, и Любомир Бецов, неин представител, бяха градили, отиде на кино...

¹⁴ Като спомен за това как защитаваха своите примери, мога да преведа критичното му отношение например, когато поетът Дамян Дамянов публикува в търновския алманах „Янтра“ стихотворението „Отплата“, наричайки Радой Ралин „хитрец, бълзливек и ежбар“. Написа му и писмо.

тата, зад която стои философска дълбочина. Преписват отказ да използва новата пластична доктрина, характерна за XX век. Дали го прави заради прозренията си, базирани върху един начин на рисуване, съживяващ обективната, а не субективната реалност? Истината е относителна именно в изкуството и философията, в живота тя е много по-сигурно обоснована и Бешков търси живота. Много факти говорят, че онази от изкуството за него е безнадеждно компрометирана от самия факт, че свободно допуска много и много творци до себе си. Че те я обладават по свой образ и подобие. Споделените от тях състояния му напомнят развратност, чужда на неговата натура. Той ненавижда Пикасо, не разпознава в него самоличността на хуманиста. Бешковите герои могат да са подчинени на навици и случайности, но не и изкуството. Въпреки че около художника се утвърждава една напълно модерна епоха, той се смущава да показва дали е на „ти“ с принципите ѝ. Предпочита да изобразява кризите в отношенията, духовните дилеми от традицията на миналите времена на карикатурата, Домие. И рисунките са му като публична арена, където се излъчват и обсъждат човешки и политически ценности. Но какви? Забележителни. Склонни към подривна дейност и пародия спрямо конвенционалното, възпитаващи на гротескни средства на изобразяване, непристойни.

Героите на Бешков са индивидуалности, но едновременно са и множества. Подложени под микроскопа му, те са макрокосмосът на обществото и историята. Притежаващи потенциала да се реализират в прости чиновници, вдовички, повехващи мечтатели, манияци, те са родителите на историческите форми на антидемократията, фашизма и маниите за величие. Тяхното човешко реализиране никога не е напълно, но в историческия хор на множеството те са идеалната тор за възхода на общата драма. Неговите рисунки и текстове засягат стойността и качеството на човешкия живот. А текстовете му, непредназначени за публикуване, носят свободата на неговото лично мнение. Никой от нашите художници не се е опитвал толкова систематично и съзнателно да изразява литературни идеи чрез рисуване. Дали художникът не се крие зад жанра на карикатурата, за да прави литературни рисунки? Колкото по-обикновен е животът в нарисуваното от Бешков, толкова по-силно сме в допир с усещане за чудо, за мистерията на човека и неговата несбъдната природа, с което и най-обикновеният живот не е лишен от богатство и смисъл. Всъщност за какво говорим? Героите на Бешков са просто хора от етажите и балконите на града, дребни типове с още по-дребни надежди, малки човечета от пейките, опашките за месо, поробени от епохата си, без да имат време да я разберат, а и защо ли им е... И Бешков, и Димовски са били чувствителни към ключове теми и проблеми. Именно – към човека.

Да прегориш от идеята, че в България е имало и има модерно по европейски изкуство, виждаме как от време на време ни го припомнят с акции и фалшификати, точно както през периода на социализма ни набиваха в съзнанието класови критерии. Оказва се лесна работа – просто трябва някой, най-вече с днешна дата, да седне и да нарисува такива неща. Или да снима рисунките на Гео Милев, за да ги постави на банери. Върши се и това, пише се, печатат се книги и каталози... Но Бешков! Защо няма художници на времето ни като него... Или са малко, недостатъчно! Ето това бе мотивът на Вихрен. Първото от всичко за Вихрен бе чрез изкуството да се показва истината за живота.

С представяне дори само на онова, което е бил Райко Алексиев, Вихрен направи така, че абсолютното статукво на СБХ и органите на културата ни се подлагаха на съмнение. Откриваше се един материк неизвестна територия, обявявана за несъществуваща. Хем не съществува, хем я е нямало изобщо, хем забранена за посещение.

Мост към рисуваната практика на сатирата му бе самият Борис Димовски, който много го обичаше и ценеше. Димовски, който казва:

Ние (българските творци – К. Н.) имаме много време пред себе си, не сме изхабени, витални сме, в някои отношения сме дори целина. Смятам, че е плюс, основание за оптимизъм. На никому не пожелавам онзи оптимизъм, дожбръческият, който е присъщ на ограниченият човек, на глупака. Реализмът е най-добрият оптимизъм. Доброто познание на движещия механизъм... Ако (творецът, зает с карикатура – К.Н.) няма антени за социалното – не става нищо. Картинка може да ти направи всеки интелигентен човек. Сатирата изисква особена нагласа. Тя е и някакво доброволно лишаване от приятното, от безконфликтното. Карикатурата също е податлива на дреботемията и тогава не усложнява живота на художника. Теми външни, епидермални – лесно е, друго е да заемеш позиция! Не поза, която е също лесна, а позиция! Атакуют я отвън, а ти я проверяваш и отвътре... Аз например – със скептицизъм. Баба ми разказваше: „Когато видиш много хубаво, не се радвай, но видиш ли лошо – не се бой!“ Такава амалгама от скептичен оптимизъм или оптимистичен скептицизъм никой друг по-диалектично не ми е предлагал... Научил съм се също, че който съди, не трябва да бърза. Това не изключва понякога сатирикът да изпреварва прогнозистите. Отначало те атакуват като черногледец, после идват предвидените моменти, още по-черни... не, няма аферим, няма наглади, но не ги и чакаш. Свикваш с мисията си (Стойчев/Stoychev 1987: 28).

Редица твърдения ще трябва да посоча чрез фрагменти. Например е писал:

„А делото на Николай Дончев наистина заслужава по-внимателно вглеждане – не само заради преводите му от френски.“ (09.09.2013)

Дончев е не само голям популяризатор на френската литература, но и на френската култура. Издава на френски вестника „Ла Бюлгари“ в София, познавал е лично и добре всички големи френски писатели, членове на Академията, носителите на Нобелова премия, разговарял е с Матис и Пикасо, пише за тях... Като прескочиха и забравиха писаното от Дончев, други се вписаха между пророците на разкрили голямото световно наследство, старо и ново, у нас. Или:

„В последния момент пиша нещо за Аврамов, пак от сантименти към Радой. Моят докл. е в петък, Нова конферентна зала, след Рая Кунчева, нямам никакво време. Знаеш ли Аврамовите статии: Бележки върху естетическите корени на абстракционизма (Студентска трибуна, март 1963). Социалната същност на абстракционизма (Работническо дело, № 237, 25.08.1963). 1963 е „случаят Ернст Неизвестни“. Нямам възможност да отида до НБКМ, а особено ме интересува Аврамовата статия в „Дело“. Ако случайно си я чел, ще съм ти много благодарен, ако ми пратиш резюме. Поздрави.“ (26.11.2013)

Ще отбележа специално и приятелството му с графика Стефан Марков, започнало по съседски, но продължило в трайни разговори и взаимност. По същия начин бе например сърдечно близък с големия ни артист Руси Чанев.

Ето това осъществи моят толкова скъп приятел; на такава промяна, грандиозна промяна, той съдейства и аз се гордея, че имах възможността да общувам с него.

Но просто в определено време на своята дейност той бе почти самотен човек. Не поради други обстоятелства, а именно защото бе смел, защото не са били много хората около него, на които е било свойствено да го разберат и да му съдействат. Можем да припомним естествено, че от една страна така са се стичали обстоятелствата. Между хората в общежитието, където е живял като студент по едно време, за да чете е намирал място не къде да е, а на клозетната чиния, изолирал се от шума и купона. В друго време, за да е по-близо до университета, наемат стаичка, но с труден за изплащане наем. Тогава майка му, първокласна добра учителка, мие входове, за да го подпомага. Помня я напълно ясно, чувам нейния глас, точно както беше... Но той бе почти сам в търсенията си и

след като нещата се промениха видимо поне. Защото не го разбираха и тогава – ще припомня работата му върху контактите с една не толкова позната ни култура, турската. Но това е самота или самота на кръг хора, кръгът около него, чието влияние става неминуемо осезаемо.

Вихрен Чернокожев бе и е знакова фигура в литературознанието. Такъв е за цялата ни култура, доколкото това е чисто и нормално понятие при нашите условия. Искаше да направи нещо за другите, мисля, че не бе събирал свои архиви, не се готвеше себе си да издава. Но ще се окаже доста жилав факт. Можем ли да говорим у нас за „културния колониализъм“ на управляващата класа, на медиите, на бизнеса. Естествено. Не можем ли да говорим за обезмасляване на плодородното и неудържимото естетическо разнообразие в нашата и световната култура, за идентичността ѝ с процеси от качествени естетически извори. Можем, но ако се разровим под купищата чалга, ако намерим онова, което стои дистанцирано от пазарното, но близо до социалните реалности и политически опасения, Вихрен бе избрал да е там, където се отстояват проблеми.

Беше ми писал малко след смъртта на майка си:

„Рисувай, рисувай – това е, което остава, пък който има очи – ще види...“
(07.10.2011)

Дано! Макар че и достатъчно ми бе, че ти, Вихрене, си ги виждал.

ЛИТЕРАТУРА

Стойчев 1987: *Стойчев, Георги*. Ехо от автопортрети. София: Профиздат (Stoychev 1987: *Stoychev, Georgi*. Eho ot avtoportreti. Sofia: Profizdat).

Чернокожев 1968: *Чернокожев, Вихрен*. Българската 1968 – книги на кладата. <https://liternet.bg/publish2/vchernokozhev/1968.htm> (Chernokozhev 1968: *Chernokozhev, Vihren*. Balgarskata 1968 – unigi na kladata. <https://liternet.bg/publish2/vchernokozhev/1968.htm>).

Vladimir L. Stanchev
journalist, „Bivalitsa” channel

Vihren Chernokozhev Reveals Lachezar Stanchev – Radoy’s Next-Door Neighbour

Abstract: While doing his research on the success of Radoy Ralin, Vihren Chernokozhev perceived a poetic connection with Radoy Ralin’s next-door neighbour Lachezar Stanchev. This connection was manifested in several ways: Lachezar Stanchev’s 1930 sonnet *A Drop*; his specialisation at the Sorbonne University in 1937; the annual prize received for the collection of poems *Earth under the Sun* (1939); the title *Bivalitsi* stolen in 2000 by Vera Mutafchieva from one of Lachezar Stanchev’s earlier works (published in 1997). Vihren’s own success should be noted, from the naming of a street after Lachezar Stanchev to the compilation of the collection *Lachezar Stanchev from the 1930s to the Yoke of Paris and the Smile*. Vihren Chernokozhev’s critical thought, highly valued by the left-wing poet Radoy Ralin, celebrates the magnificence of literature and the mastery of laughter.

Владимир Л. Станчев
журналист, канал „Бивалица“

Вихрен Чернокожев провижда Лъчезар Станчев – баш съседа на Радой

Зарадва ме водовъртежа от въпроси на Вихрен, кардинално литературни: в 1950 – 60-те години на реформирания социализъм от Хрущов, като гимназист се запознах с левия поет Радой Ралин. Това се дължеше на златното ми родство с Лъчезар Станчев, който основа и редактираше като „частник от 1930-те години“ издаваното от името на СБП списание „Славейче“, достигнало феноменален 120 000 броя тираж. Настъпи чудото на 20-ти век и Горбачов „обедини Европа“ без война. Радой ме запозна с критика Вихрен Чернокожев, който търсеше изворите на таланта на Радой.

„Защо спалните на Радой и Лъчезар са една до друга, като баш съседни по апартаменти в жилищната кооперация на бул. „Цариградско шосе“ № 8?“

Вихрен ценеше жилищното битие, дори с Росица са ме посрещали в малкия си апартамент на партера и в по-големия на 8-ми етаж. Трябваше да припомня, че преди войната, когато с брат си Емил Коралов издава вестник „Весела дружина“, Лъчезар беше насърчил за литературна изява Вутимски, Ал. Геров... И затова в 60-те години опитва при основаването на списание „Славейче“ да си събере сътрудници наблизко, „за да са му под ръка“, в тази група е и Радой.

Вихрен беше усетил, че апартаментите на Лъчезар и Радой са с широки по италиански прозорци и балкони, за разлика от други съседни сгради, и се наложи да обясня това. Хрущовият социализъм, чрез съревнование с капитализма, ползваше световния опит дори от архитекти. Хрущов падна от власт с преврат и се появиха сгради с тесни прозорци.

За Вихрен беше останал необяснен въпросът:

„Как така Лъчезар раздава апартаменти на творци без да има права за това?“

За обяснението на тази важна подробност трябваше да се знае, че Лъчезар в 1930-те години беше специализирал в Париж, в Сорбоната, френска литература, след

конкурс и избор от директора на Френския институт „Алианс Франсез“, професор Жорж Ато. Благодарение на специализацията си в началото на 1940-те години става преподавател по френски език във Висшата Политехника на България. Студентите, които Лъчезар е обучавал, вече архитекти през 1950-60-те години, предлагат на своя любим преподавател възможност да избере апартамент за себе си и приятели в новия комплекс „Сталин“, преименуван по-късно на „Изток“ в хрущово време.

Книгата със заглавие „Влюбени булеварди“ беше привлякла вниманието на Вихрен заради надпис на корицата: „подредба от Радой Ралин“. След 1992 г., когато Лъчезар отлетя от „безкрайния лазурен ден“, за да стане „частица от небесната душа“, в 1993 година се навършваха 85 години от рождението на Лъчезар и възникна идеята да се направи малка книга със стихотворения, в която да се включат и неотпечатвани дотогава стихове, които бяха намерени в архива. Доверих се за тази идея на съседа Радой и той я подкрепи, предложи да подреди стиховете и веднага ме покани да му чета, за да чуе на живо стиховете на Лъчезар. За съжаление, аз не четях така добре, както Лъчезар, който имаше дар слово и много успешно представяше стиховете си, но Радой не ми направи забележка. Казах на Вихрен, че Радой е предложил работилият в „Славейче“ Любен Зидаров да направи корица със забележителна скица от Илия Петров. Корицата беше оформена от Любен Зидаров като подарък. За премиерата поканих Светлозар Игов, защото той ми беше казал и написа, че

„Лъчезар е поетът на 1930-те години, и не са прави критиците, които включват в 1930-те години Далчев и Пантелеев, които са поети на 1920-те години“.

С радост отидох при Радой да му кажа, че Игов е приел да представи книгата. За моя изненада, Радой се оказа недоволен от това съобщение. Защото междувременно си мислел да покани Вихрен. При представянето на книгата Игов не пропусна да се конфронтира със съставителя Радой и да спомене, че сам би направил избор доста по-различен и прочете, според него, антологичното стихотворение „Непознатият“. Радой си показва рогата и страшно ме наказва, като не присъства на премиерата. Така най-силно се убедих, че Радой ценеше истински критика Вихрен Чернокожев.

Вихрен беше научил, че в 1992 г., при прощаването с Лъчезар в църквата „Света София“, се е случило нещо необичайно. Трябваше да му разкажа, че една седмица след като Радой изпрати с прощално слово своя най-близък съсед, посетих църквата, за да уредя формалности и видях залепена заповед от църковната управа, че от следващата дата се забранява цивилни лица да произнасят слова по време на църковни обреди. Това беше необичайното ново решение на църковната управа, предизвикано от прекрасните прощални слова на невярващия в Бога лаяв поет Радой.

След няколко години в 1998 година се навършваха 90 години от рождението на Лъчезар и приятели ме посъветваха, че е добре докато са живи, тези, които помнят времето на поезията на Лъчезар, да бъдат поканени да разкажат спомени. Със сестра ми Румяна се посъветвахме с първата ни братовчедка Емилия Коралова, дъщеря на Емил Коралов – брата на Лъчезар, която по това време беше основала успешно издателство под името „Петко и Пенчо Славейкови“. Това издателство представяше книги със спомени за автори и Емилия с радост ни предложи тя да бъде редактор от издателството, а като редактор да се привлече Вихрен. Разбира се с най-голяма радост приехме. Подредбата направи майка ни Елена.

За избор на заглавието се направи редакционен съвет в хола на Лъчезар, на който присъства и съседа Радой. Когато се представи заглавието „Париж под слънце“ и „Благи думи от съвременници“, Радой веднага възрази, че думата „благи“ не била поетична дума. Вихрен се намеси много успешно и обясни, че Лъчезар ползва в творчеството си тази дума и тя е характерна за него. След този довод Радой прие заглавието.

Естествено беше да възникне въпрос за финансирането на това издание. По това време „Фонд 1300 години България“ подкрепяше нови книги и издателството „Пенчо и Петко Славейкови“ кандидатства за такава помощ. Съветът на Фонда разгледал това предложение, заедно с други предложения и решил, че за Лъчезар няма нужда да се прави помощ, защото е бил издаван при социализма и сега помощи се отпускат за автори, които са били притеснени в миналото. Частта от книгата, в която имаше спомени от майка ми, беше наречена по мое предложение „Бивалици“. Ръкописът на книгата с това заглавие на вътрешната част от книгата естествено беше предоставен на Фонда, в който член на Съвета беше Вера Мутафчиева. За голяма изненада след една-две години Вера Мутафчиева издаде голям том, а после продължи в следващи томе със заглавие „Бивалици“. Книгата не получи помощ, но заглавието „Бивалици“ на спомените за Лъчезар Станчев, за първи път публикувани във в. „Стършел“ 1997 г., стана заглавие на поредица книги на Мутафчиева.

След време, при разговор с Вихрен, изразих съжаление, че Вера Мутафчиева е показана като сътрудник на Държавна сигурност от Комисията по досиетата. Много ми хареса реакцията на Вихрен, който защити Мутафчиева, като каза, че тя е направила много за демокрацията в България. Аз бях на същото мнение, но в повече от Вихрен смятах, че изобщо оповестяването на сътрудници на Държавна сигурност в България е антидържавна и антибългарска тактика, която убива интелектуалци и активни хора от времето на социализма, защото те са били сътрудници, много често и по принуда, не за да правят доноси срещу близки хора, а за да помагат на държавата, съгласно законите на тоталитарната лява диктатура. Вихрен беше силно повлиян от антисоциалистическото мнение на Хана Аренд, основано на невярно сравнение на тоталитарния ляв социализъм с фашизма – нацизма – социалрасизма. Затова се опитах да обясня, че такъв род обявяване на доносници е абсолютно недопустимо. Като пример посочих други страни, в които е имало диктатура като Гърция, Испания, Португалия, в които изобщо никога не са отваряни досиета от минали години. И че това се обяснява с поляризацията в обществото, в която богатите съвсем естествено мразят левите диктатури, но обичат десните диктатури, защото десните не заплашват тяхното богатство. И това личи от диктатурите на Хитлер, Мусолини, Франко...

След години прекрасната издателка от Пловдив Божана Апостолова разказа, че нейната приятелка Вера Мутафчиева, като завещание, помолила Божана лично да разпръсне праха ѝ над гръцкото Егейско море, защото Мутафчиева се отрича завинаги от неблагодарната България. Това беше трагично доказателство за погрешните политически действия, повлияли вредно за развитието на културата на България. Забележителната меценатка, спонсор на българската култура, издателка и автор Апостолова в 2008 година направи юбилейно издание на стихове от Лъчезар Станчев под името „Капка“ в избор и подредба от Светозар Игов.

За 100-годишнината на Лъчезар в 2008 година Съюзът на писателите предложи на Софийска община да се постави паметна плоча на дома на Лъчезар. Активен в тази дейност на СБП беше писателят Христо Караславов, който организира и честване в Софийската градска художествена галерия.

Вихрен, като заместник-директор на Института за литература на БАН, организира инициатива за именуване на улица в квартал „Изток“ на името на Лъчезар Станчев. Кметът Йорданка Фандъкова прие идеята за улица и чрез Общинския съвет беше взето решение за именуване на улица, пряка на улица „Драган Цанков“ и булевард „Г. М. Димитров“. По това време инициативата за именуване на улици се основаваше на смяна на стари имена, свързани по някакъв начин със социализма. Така например улица „Атанас Далчев“ замести улица „Коларовска“ и, доколкото ми е известно, това предложение беше направено от Радой. При избора на улица от Общинския съвет естествено беше, че се

обадиха на роднините за идея коя улица да бъде наречена на Лъчезар Станчев. Знаех, че Лъчезар никак не харесва преименуване на улици, защото се губи историята на града. Затова настоях да се потърси улица, която не е имала име, а само номер.

За лош късмет, съседът журналист Димитри Иванов, с цел самоизява, написа във в. „Сега“ възмутителна филипика срещу преименуването на улица „Латинка“ с името Лъчезар Станчев. Цялата статия беше плод на измишльотина и злоба. Никой никога не беше предлагал такова преименуване. Лично обясних на Димитри, че се търси улица с номер. Димитри се сконфузи и се извини. Поканих го в знак на извинение да присъства на откриването на плочата и улицата на Лъчезар и той наистина присъства. Благодарих му и така приключи тази журналистическа истерия.

Интересно е, че при едно гостуване в неговия дом, Вихрен, прекрасният инициатор за улицата, ми каза, че Общината е избрала много малка улица. Аз му благодарих за успешната идея и го зарадвах, че улицата се развива и вече има: училище, КАТ, Музей, жилищен комплекс, „Софарма Тауър“ – два небостъргача, „Литекс тауър“, редакции на вестници и списания и офис на Информационно обслужване. Вихрен се зарадва силно, че успешно е станал кръстник на малка поетична улица.

Освен към Радой, Вихрен беше насочил своето критическо внимание и към Йордан Вълчев – писател, който беше станал сътрудник на „Славейче“, благодарение на назначение в редакцията от Лъчезар. Поради веселия нрав на този писател и поради набездаване от лоши хора, той беше попаднал в списъка на Държавна сигурност за нелоялни лица към властта и затова беше притесняван, разследван и арестуван. Вълчев беше много признателен на Лъчезар, че се беше застъпил за него, и че беше написал за него положителна характеристика, за да го отърве от затвор.

Интересно за мен беше, че когато излязоха мемоарите на Йордан Вълчев, отпечатани след смъртта му, Вихрен беше много притеснен от критичните оценки за много автори, записани от Йордан Вълчев и още повече от това, че в спомените си Йордан беше проявил широта на духа и в някаква степен беше се опитал да прояви разбиране към своите преследвачи и мъчители от Държавна сигурност. Вихрен беше определил това като измяна от страна на Йордан към борбата за Демокрация. Това беше интересно с факта, че истински пострадалият от властта Вълчев по-слабо мрази властта на социализма, отколкото Вихрен, който, за мен, не е известно да е имал големи притеснения от страна на властта. Може би тази твърдост на възгледите на Вихрен му даде възможност да усети и да покаже на повече хора силата на смеха в българската литература.

По щастлива инициатива на Вихрен, с подкрепа от прекрасната Росица по въпросите на литературата за деца, в 2008 г. Лъчезар беше честван за 100-годишнината му в конференция от Института за литература на БАН. Бяха представени множество доклади и естествено Издателският център „Боян Пенев“ при Института за литература на БАН издаде сборник „Лъчезар Станчев от 30-те до игото на Париж и Усмивката“, със съставител Вихрен.

В своята статия Вихрен заключава:

„У Лъчезар Станчев градът не е сцена на социалното неравенство, а обиталище на лично преживяното.“

Вихрен беше силно повлиян от антисоциализма на Хана Арендт, по подобие на Жельо Желев, много полезен за кратко време в годините на обединяването на Европа от Горбачов. Такива възгледи Вихрен приложи при тълкуването на стихотворението „Дете“ на Лъчезар от 1934 г.:

„Едно невръстно дете спи на пътя пред вратата на бедна полусрутена къща със запалена цигара „и гледа как отлита тоя ден“:

То няма още пет години,
а как спокойно си държи ръката

и стойката му, и в очите сини
с тоя поглед неподвижно спрян
на залеза, гори скръбта
на старец уморен.

(...) Авторовото и на всички нас чувство за виновност, че още търпим „животът ни да не расте“ е незабелязаният, пропуснатият, същинският финал на стихотворението. Последният куплет с „потърпи или расти по-бърже“, докато светът може би ще развърже своите „могъщи сили спрени“, убива енергията на стихотворението, завръща го към клишираната вяра.“

Чудех се как да покажа на Вихрен, че тази открита от него „клиширана вяра“ може би е човешката вяра в доброто. Хрумна ми в Сборника, след статията на Вихрен, като илюстрация да се добави текстът на цялото стихотворение, за да може читателят да прецени сам:

О, потърпи или расти по-бърже,
аз вярвам, тоя свят
сам в себе си най-сетне ще развърже
могъщи сили спрени
расти, дете, за тоя слънчев град!

Вихрен усети, че му правя възражение чрез това добавяне на целия текст на стихотворението, но с благия си характер се примирихме.

В същата статия Вихрен, обладан от вихъра на своето критическо перо, намери „мистичната сила и власт на поезията, нейната неочаквано опрeдметeна свръхсетивност“ в стихотворението „Капка“:

„Поезията затова е поезия – колкото по-я обясняваме, по-необяснима се изплъзва. Всекидневните думи тук изведнъж се оказват в отвъд словесно озарение, защото не Лъчезар Станчев е избрал капката, за да направи стихотворението; капката „частица от небесната душа“, е избрала Лъчезар Станчев. Какво повече?...“

Когато прочетох тези прекрасни думи на Вихрен бях окрилен.

Но усещах и усмивката на Лъчезар, защото „Капка“ е най-известният сонет на Лъчезар, написан на 21-годишна възраст. Лъчезар със своята весела усмивка след години беше променил края на сонета, за да замести тъгата по „небесната душа“ с оптимизъм:

Докосвам с устни и изпивам капката,
частица от безкрайния лазурен ден.

С този Сборник, съставен от Вихрен, се случи едно злостно чудо в Института за литература. Повече от 10 години Емилия Алексиева, авторка на биографията на Лъчезар, с консервативни десни убеждения, отказва да включи Сборника в библиографията, въпреки че в него има не само статия от Вихрен, но и статия от М. Кирова, Св. Игов, Леда Милева, Валери Петров, Р. Чернокожева и други. Алексиева изобщо не отразява „Голямата годишна награда за поезия 1939 година“ за стихосбирката от Париж „Земя под слънце“, представена от Йордан Бадев във в. „Зора“. Скандално липсва това най-важно усмихнато доказателство, че Лъчезар Станчев е поетът на 1930-те години – най-успешните за Царство България.

Завинаги в мен остава светлия спомен за приятеля – проникателния критик, възвеличил смеха в литературата, Вихрен Чернокожев, най-високо ценен от левия поет Радой Ралин, баш съседа на Лъчезар Станчев.

Palmi Ranchev

poet, writer

Vihren Chernokozhev's Smile

Abstract: For a writer, his or her relationship with a critic of the caliber of Vihren Chernokozhev is an important one.

He was the first to notice the most important characteristics of my poems and stories.

The purely human aspect of our relationship proved to be no less significant to me.

Палми Ранчев

поет, писател

Усмивката на Вихрен Чернокожев

Един от литературните критици, обърнал внимание на първите ми публикувани стихотворения в началото на 90-те, беше Вихрен Чернокожев. Не го познавах лично, и той не ме познаваше. Всъщност неговото непознаване беше доста по-дълбоко от моето. Той, все пак, беше известен критик, докато аз по това време на мнозина изглеждах като паднал от небето. И затова оцених поощрителните думи като важни за мен. Причината за тях бяха само естетическите качества на стиховете и по-късно на разказите ми. Всеки пишещ знае колко важни са тези критически и основно поощрителни думи при тези първи публикации на художествени текстове. Никога няма да забравя чувството, което пораждаше това първо поощрение от известен критик, който нищо друго не знаеше за мене, освен наученото чрез цикъл стихове или няколко разказа. От първата ни реална среща запомних усмивката му. И винаги ще я помня. Познавах достатъчно и живота, и хората около себе си, за да открия най-важното в нея, способността му да прощава и приема човешките слабости и главно различията, които помагат при писането, за да стане то по-оригинално, и понякога пречат да намериш мястото си сред другите – в групата, в която всички взаимно защитават своето подобие и интересите си.

През годините по-късно често сме провеждали повече разговори за ситуацията у нас, социална и политическа, отколкото за литература. Вихрен успяваше да е максимално честен към начина, по който се вършеха промените у нас, без да се съобразява с властващите в момента конюнктурни сили и вълнения. Предпочете да застане на страната на потърпевшите, пострадалите от промените, дирижирани от бивши ченгета, комсомолски и комунистически активисти. С всеки свой ред настояваше да бъде максимално близо до истината за случващото се през тези първи години на така наречената демокрация. Беше сред малцината, които не позволяваха да бъде забравено стореното от някогашния „комунистически режим“, и с фанатична последователност припомняше престъпленията му. Същевременно успяваше да открие скритите извори на силата и достойнството на малцината успели открито да му се противопоставят. Общуването с Вихрен ми даваше сили да продължа да търся истината на случващото се с мен и хората наоколо, дори когато рекламните фойерверки на поредните промени, заедно с интелектуалните игри и подскоци от соцреализма към постмодерното, бяха значително по-актуални.

Има за какво да съжалявам в личен план, що се отнася до отношенията ни. Вероятно по това време съвсем романтично продължавах да ценя чистата човешка връзка, поне според моите разбирания по това време, без каквито и да било допълнителни ползи и за двамата. Предпочитах да съм някой от улицата, който пише стихове и разкази. При всяка

нова публикация в някое от многобройните тогава литературни издания исках колкото се може по-скоро да разбере неговото мнение. Винаги несигурен в онова, което вече съм направил, имах нужда от огледало, на което вярвам. Толкова ми се искаше да отида в работния му кабинет, след не една покана от негова страна, след като вече бяхме се сблизили достатъчно. Продължавахме да се виждаме в кафенета и на литературни събирания. И през цялото време първото, което виждах, беше усмивката му. Сдържана, затаена в ъгълчетата на стиснатите му устни. С която винаги беше готов да приеме и прости, или ако не успее, поне да разбере, каквото и да се е случило с този срещу него. Никога не станах постмодернист, защото повече ме интересуваше живота, добър или отвратителен, с много обещания и излъгани очаквания, които споделях наравно с всички около себе си. Не исках да съм от никоя партия, гледах с недоверие на групите по интереси и взаимни ползи. И през цялото време, сега мисля, си спомнях усмивката на Вихрен, и тя ми помагаше.

Elka Dimitrova

Deputy Director of the Institute for Literature at the Bulgarian Academy of Sciences

Laughter Is a Measure of Freedom

Vihren Chernokozhev

Opening of the Bulgarian Laughter Conference, Institute for Literature, 15 June 2021

Елка Димитрова

Институт за литература, БАН

„Смехът е мярка за свободата“

Вихрен Чернокожев

Откриване на конференция „Българският смях“, 15 юни 2021 г., Институт за литература

За мен е чест да открия тази конференция и го правя с особена емоция.

Конференцията е необикновена сама по себе си. Защото представя едно характерно – специфично и колоритно, поле от пъстрия и богат натюрел на проблематиката на Секция „Нова и съвременна българска литература“ на Института за литература към БАН. А именно – смеха, смеховата култура, българският смях – тоест смеха в неговата народопсихологическа определеност и предопределеност. А последното е достатъчно сложен и многоспектърен, да не кажа интердисциплинарен, проблем.

Емоцията обаче идва от друго. Това научно събитие е посветено на колегата, човека и приятеля Вихрен Чернокожев. То припомня, извиква неговото присъствие – свързано с усещане за благодат и топлина, за естествено благородство. Припомня онова незаменимо, също така естествено, непретенциозно интелектуално общуване – което, парадоксално, е толкова рядко и за което Вихрен просто имаше дар – така, както негов дар беше и вроденото му чувство за етика.

Сред богатата, винаги ангажираща и съществена проблематика, с която Вихрен Чернокожев се занимаваше (тук са и антитоталитарната литература, тук е и Възродителният процес, и неговата жива, есеистично-пластична критика) – в целия този масив на литературоведското му творчество *смехът* заема особено място. И това място най-кратко и точно може да се обясни със собствените думи на Вихрен: „Смехът е мярка за свободата“. Така казва той в „Забравените пилигрими“. И ще продължа още малко с неговите думи, пак от същия очерк:

Не знам дали спартанците са изпълнили заповедта на древния законодател Ликург да издигнат паметник на смеха. Но съм сигурен, че такъв паметник, макар и не непременно от бронз, ще бъде въздигнат и на българска земя, когато се научим да се смеем с цялата си душа, без страх и озъртане, когато се научим да не се присмиваме на смеха от страх да не бъдем смешни. Но преди това ще трябва да сме способни да съберем, да видим и да осмислим със собствения си духовен опит цялата мъдрост на хилядолетната ни смеховна култура. Тогава смехът няма да бъде небрежно нахлузена за три дни карнавална маска, няма да е само средство, а цел, болка на ума, начин на социално-историческо мислене, осъзната философия

на нашето човешко съществуване; стремеж към свобода и самостоятелна личностна позиция на човека, който не иска да бъде колелце и винтче от огромната държавна машина.

За смеха може да се говори много. Може да се говори различно. И сигурна съм, това ще се случи в тези два конферентни дни. Но тук ще открия два съществени за случая мотива из феноменологията на смеха:

1. Едва ли може да има по-човешка тема от него. Зад смеха *винаги има някой*. (А в случая този някой, фигуративно помислено, е Вихрен.) И още:

2. Смехът не би могъл да се симулира, да се фалшифицира. Нещо или ни е смешно, или не е. В този смисъл смехът провокира и съхранява нашата автентичност, нашата вкорененост в нещо неподменимо.

А когато говорим за *българския смях* и Вихрен, няма как да не споменем и третия връх на този, бих казала, любовен триъгълник – Росица Чернокожева, творческата и житейска спътница на Вихрен Чернокожев. Жената, чиито интереси към живота на душата просто прозират в отделни изречения на Вихреновите книги (като „Безпощадният мечтател“ – книгата му за Подвързачов например). Колегата, чието съставителско съучастие е и явно в множество ценни за литературната ни история техни общи издания. И, разбира се – двигателят и организаторът на събитието, което днес ни събира, но и на много други интригуващи и ангажиращи събития – винаги на границата между литературното и душевното.

Ognyana Georgieva-Teneva
New Bulgarian University

For Vihren Chernokozhev – with Respect and Gratitude

Abstract: This article discusses the author's literary acquaintance with Vihren Chernokozhev – a talented researcher of Bulgarian literature, focusing on his sustained interest in poets and fiction writers, works and artistic styles that were neglected by socialist literary criticism. It highlights Chernokozhev's insistence on bringing them back onto the literary scene and exploring them in depth, particularly with regard to their treatment of anti-totalitarian issues. The article goes on to discuss his analytical study of Bulgarian children's literature as an organic part of general literature and places emphasis on his collegial benevolence and critical detachment.

Огняна Георгиева-Тенева
Нов български университет

За Вихрен Чернокожев – с уважение и благодарност

Познавам Вихрен Чернокожев от началото на 1980-те години, а мястото на запознанството ни е Народната библиотека, както се наричаше тогава днешната Национална библиотека. Какво точно е четял тогава, не зная, но много вероятно е да са били списания от края на XIX – началото на XX век, защото по това време Йордан Василев бе събрал млади филолози да подпомагаме създаването на „Периодика и литература“ – голям проект на Института за литература. Помня Вихрен с одухотвореното му лице, със съсредоточеността му, с добрата му усмивка и с умението да се шегува. Знаех, че работи в Института за литература и че темата на дисертацията му – за Димитър Подвързачов – стои встрани от проблематиката, от която се интересувахе официозното литературознание. Тогава студентите няхаме добра представа за тази голяма литературна личност, целенасочено пропускана в лекционни курсове, университетски учебници и научни разработки. Впоследствие си дадох сметка, че Вихрен е сред първопроходците в един нов тип изследователска работа у нас в онези години, който ще разчупва идеологическата схема, загърбвайки осветената свише революционна линия в българската поезия и проза, социализма и априлските славословия, за да навлезе в забранените зони на литературното ни наследство. Днес, обглеждайки целия професионален път на Вихрен Чернокожев, виждам неговата методична и изключително плодотворна отдаденост на идеята за превръщане на литературоведските проучвания у нас в истинска наука, освободена от всякакви идеологически приложения.

Най-обобщено казано, главните заслуги на Вихрен Чернокожев за нормализиране на българското литературознание се отнасят до възкресяване на автори, които бяха осъдени от социалистическия нормативизъм на забравя, като Димитър Подвързачов, Змей Горянин, Асен Христофоров, Трифон Кунев, Райко Алексиев и др.; до внимателното аналитично вглеждане в тематични полета и проблеми у автори, принадлежащи на канона, но проучвани едностранчиво, като Христо Смирненски, който привлече интереса на Вихрен Чернокожев със сатиричното си творчество; до изследването на литературните проекции на българския смях – културна зона, нарочно заобикаляна от „сериозните“

блюстителите на социалистическия ред в ценностната сфера; до опознаването на българската антитоталитарна литература, на нейните образни езици и послания, както и на нейни видни представители, като Радой Ралин; до оригиналните му изследвания на българската литература за деца.

Контактите ми с Вихрен станаха по-тесни в годините, когато бях редактор на сп. „Български език и литература“. Всъщност Вихрен не беше от авторите, които ме търсеха сами, за да предложат поредния свой текст. Обикновено аз бях тази, която, участвала в някакъв научен форум или информирана за него, предлагам на Вихрен да предостави текста си за публикуване в списанието. Така в „Български език и литература“ се появиха немалко негови статии – „Смирненски и българската сатирична традиция“ (1999, кн. 2-3), „Една непубликувана мемоарна книга за Елин Пелин“ с автор Змей Горянин (2003, кн. 1), „Антитоталитарната литература: памет за злото, отговорност за бъдещето“ (2009, кн. 6) и др. Ярък спомен имам от публикуването на „Прогонените „Песни за Македония“ (Пред 155-годишнината от рождението на Иван Вазов)“ (2005, кн. 5). Когато книжката излезе от печат, я занесох на Любомир Георгиев, член на редколегията на списанието. С присъщата си приветливост той ме покани да вляза и след минути книжката беше в ръцете на неговата съпруга Елена Георгиева, професор в Института за български език при БАН. Тя с интерес започна да разлиства топлото издание (и как иначе – това бе семейство библиофили, всичките стени в дома им в шкафови и стелажни с книги) и изведнъж започна възторжено да повтаря: „Най-после! Най-после!“ В първия момент не разбрах какво има предвид, но тя зачете на глас статията на Вихрен. Елена Георгиева, с голямото си филологическо познание и със също толкова голямото си родолюбие (днес тази дума употребявам много внимателно, за да избягна нежеланите отрицателни конотации, дошли с политиканския лъжепатриотизъм), мигновено оцени публикацията като убедителен жест срещу потушаването на тази Вазова стихосбирка, заради идеологическите начертания на социалистическото литературознание. Така до „неудобния“ Смирненски застана „неудобният“ Вазов, все на страниците на „Български език и литература“. Впрочем тези статии и днес могат да се видят в Литернет – електронното списание на Георги Чобанов, който ги препубликува, а наред с тях публикува и ред други изследвания на Вихрен Чернокожев (а който познава Георги Чобанов, също отишъл си без време, вероятно е убеден в единението на двамата около ценностите на литературата, но и на демокрацията и гражданската отдаденост).

Статиите, които Вихрен Чернокожев даваше за „Български език и литература“, ми доставяха истинско интелектуално удоволствие. Причините са много, но на първо място ще изтъкна уменията за четене и „отдалече“, и „отблизо“, което придаваше на изследванията литературноисторическа панорамност в хармонично съчетание с проникновен анализ на конкретна поетика и послание, с важни обобщения, направени от позициите на широките познания и оригиналното тълкуване. Разработките на Вихрен се отличаваха с ясна мисъл и точен изказ – за разлика от множество други материали, които можеха да превърнат редакторския труд в сериозно изпитание. Вероятно мнозина си спомнят как след падането на дървените клишета от социалистическото писане за литературата, настъпи период на опиянение от свободата в боравенето с езика. От едната крайност – масовото придържане към идеологически „правилния“, скован и лишен от колорит език, махалото полетя към другата крайност – употреба на сложни термини, изковаване на неологизми по чужди словообразователни модели, утежнен синтаксис, въобще едно изпускане на духа от бутилката, което нерядко носеше елемент на претенция и дори наукообразност. Вихрен пишеше разбираемо за сложни неща, като в същото време текстовете му притежаваха една особена енергия, която, оказва се, е неподвластна на времето, може би защото не е продукт на някаква мода и подражателство, а блика „естествено“ („как он дышит, так и пишет“, пееше Окуджава).

Другото „място“ на срещите ми с Вихрен беше литературата за деца. Когато готвех лекциите си по тази дисциплина, започнах да чета по-съсредоточено написаното от Вихрен, често в съавторство с неговия ангел Росица Чернокожева. С истинско интелектуално проникновение тези текстове обглеждат българската литература за деца в съпоставка с чуждестранната, осветляват творби на писатели, подлагани на политически репресии, изследват слабо познати страни на класически и съвременни творби, адресирани до невръстния читател. И нещо от друг, по-висок концептуален ред: с целия си научен авторитет Вихрен защитава тезата, че между „двете литератури“ – за деца и за възрастни, има органична близост и че е неоправдано те да бъдат мислени поотделно:

„По някаква отколешна критическа инерция литературата за деца продължава да се смята за съвсем отделна лека в градината на националната ни словесност, многозначително отсъства от академичната литературна история. Азбучна истина е, че Елин Пелин, Асен Разцветников, Ангел Каралийчев, Ран Босилек, Емилиян Станев, Валери Петров, Йордан Радичков, Станислав Стратиев, Георги Мишев, Георги Константинов, Иван Цанев, Николай Кънчев, Кирил Кадийски, Биньо Иванов не са писали творбите си за деца само и единствено за деца. Те просто търсят и намират още един от възможните пътища към разум, справедливост, сигурност, нравственост; към усвояване на различното в един свят от дотегливи еднаквости“.

И Вихрен на практика показва колко ползотворно може да бъде онова критическо внимание, което с еднаква сериозност се разпределя между „двете литератури“. Приносът му за опознаване на детската ни литература се измерва не само с научните публикации, а и с многобройните му участия в конференции и кръгли маси, сред които и тези в Сливен, по време на ежегодните фестивали на детската книга. На всички форуми Вихрен участваше не само като автор на доклади, но и като внимателен слушател, който умееше да подкрепи всяко ценно зрънце в изложенията на своите колеги.

Вестта, че Вихрен си е отишъл, ме застигна в Брунате. Изпитах остра болка и тъга, че не мога да изпратя тази необикновена личност, която съчетаваше качествата на забележителен учен и изключително скромен човек, на благост и топлота, но в същото време на неотстъпчивост и твърдо отстояване на ценности и позиции. Запалих свещичка в близкия храм и се помолих за светлина по новия път на Вихрен. А за утеха си помислих, че Пенчо Славейков, пред чийто бюст-паметник се бях поклонила току-що, сигурно ще посрещне своя талантлив изследовател и ще започне да му отваря сияйните небесни врати.

Antoaneta Alipieva
University of Belgrade

Vihren Chernokozhev, the Friend

Vihren Chernokozhev is one of the most eminent Bulgarian researchers and literary critics of the late 20th and early 21st centuries. Always true to his firm and uncompromising character, he never praised poor aesthetic achievements but gave prominence to authentic Bulgarian authors.

Антоанета Алипиева
Белградски университет

Вихрен Чернокожев, приятелят

Вихрен Чернокожев бе мой приятел, който в приятелски и професионален план е правил за мене много. Но кой за кого и какво е направил, разбира се, е важно нещо, но Вихрен беше много повече от личен контакт. Той бе от ония редки хора, които покоряват с честност и откритост. Достойнството му беше изтъкано от строго регламентирани морални правила, които първо бяха негов и след това биваха социални. Искам да кажа, че Вихрен имаше способността да моделира около себе си ситуации, да внушава респект, да завладява тъкмо с морална непринуденост. Не съм видяла и миг, в който той да се откаже от неговото „правилно“, което имаше много общо със справедливостта. Този мой приятел не беше фанатик, беше естествен моралист, за когото изконните природни закони бяха мяра, присъда, ориентир. В този смисъл характерът му беше силен, непоклатим, неотстъпчив. Съпругата му Росица ми разказваше как Държавна сигурност искала от него да докладва за Радой Ралин, а в замяна – да му осигури защита на голям докторат. Вихрен нямал и съмнение да отхвърли предложението. В някои от срещите ни съм го питала защо не става професор и той отговаряше, че с това нито по-умен, нито по-глупав ще стане.

Странна птица беше Вихрен. Неговите убеждения можеха да минат за старомодни, но никой не ги определи като такива. Обратното: те бяха толкова фундаментално завършени, че не му позволиха и миг съпричастие с конюнктури, с морални и естетически компромиси. По отношение на литературата имаше изградени критерии, които засягаха само стойностни постижения. Не страдаше от постмодерния синдром, според който всичко и всеки влизаше във фокус. Беше привърженик на духовния елит, затова и имаше спонтанна и ярко видима съпротива, неуважение даже към непостигнати и посредствени произведения и хора. Не обичаше думи като „ново“, „модерно“, „актуално“. Убеден бе, че изкуството, литературата са вечни стойности, стига да са прескочили безличието на средното можене. Това му придаваше монументална аура на древен ценител, пропускащ през много малка цедка съвременните достижения. Сякаш му трябваше времето на диспанцията, за да признае нещо или някой. Той обаче си създаваше сам това време и, според строгите си мерки, признаваше или не признаваше. Ала никога и за нищо нямаше средна позиция.

В литературната си работа Вихрен ползваше стопроцентова чистоплътност. Като литературен историк той ще остане с монографията си за Димитър Подвързачов, с изследването си за „Българския смях“, с което е един от малкото литературоведи, занимаващи се с тази проблематика. Но аз особено го ценя с проектите му „Антитоталитарната литература“ и с „Идентичност и асимилация. „Възродителният процес“ през 1970-те –

1980-те години на XX век в литературата на мюсюлманските общности“ – съвместно с проф. д-р Зейнеп Зафер от Анкарския университет. Тук Вихрен отстояваше собствени възгледи, но съвсем не в духа на новите конюнктури. Евтиното обвинение към социализма не беше целта му. Той подходи към проблемите от гледна точка на справедливостта. На човешката и литературната справедливост. Знам, че справедливостта е категория, която можеш да обърнеш откъм себе си, но при Вихрен тя като че имаше точни параметри, такива, които не позволяваха оспорване. Това идваше от вътрешната категоричност, с която той представяше нещата. Особен стоицизъм му трябваше за антологията относно Възродителния процес, събитие, което и до ден днешен предизвиква примитивна митологична злоба. Той отдаде почит към жертвите, запази достойнството им, със Зейнеп показва прикривани таланти от турското малцинство, трагично маргинализирано по времето на режима.

Особено ценя оперативната критическа дейност на Вихрен Чернокожев. Там той не допусна и един естетически компромис. Кратки като текстове, но изключително концентрирани като смисъл и оценка, неговите рецензии утвърждаваха и отричаха. Вихрен не беше от хората, които пишеха единствено апологетична критика. Той влизаше в полемики, изразяваше несъгласието си без капка корист или съображения. Мисля, че неговите текстове за баща ми Петър Алипиев и до днес остават едни от най-ясните прозрения относно творчеството му. Когато сме живи, всички се приемаме за даденост. Сега вече виждам колко точни анализи и оценки е получавал баща ми чрез Вихрен Чернокожев.

Знам, че когато се прави юбилейна или споменна книга, юбилярят е възхваляван, идеализиран. От него са извлечени най-добрите му качества и сякаш той е вече фигура в музея на добродетелите. Мъча се да реставрирам някоя неприятна черта на Вихрен, такава, която тайно ме е възмутила и съм премълчала с оглед на философията, че всички сме хора. Спомням си само радост и открит добронамерен син поглед. И една тънка усмивка на честен и непорочен човек. Радвам се, че бях твой приятел, Вихрене!

Boryana Vladimirova

Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences

Vihren Chernokozhev – a Man with an Unfading Smile

Abstract: This article gives a glimpse at my acquaintance with Vihren Chernokozhev and my first impressions of him. In it I share memories of his sense of humour, generosity and nobleness as well as of his support during difficult times. I also express my gratitude to Vihren Chernokozhev and his wife Rositsa for directing me towards literary inquiry, which has become my profession and hobby.

Боряна Владимирова

Институт за литература, БАН

Вихрен Чернокожев – човек с безкрайна усмивка

За пръв път го видях на едно събиране на Секцията по „Нова и съвременна българска литература“. Много силно впечатление ми направи колко добронамерено и предразполагащо се държеше с мен сред тази напълно непозната среда. Той също бе непознат за мен, но скъсяваше дистанцията с една блага, бих казала детска усмивка, която ме караше да се чувствам уютно и в защитена среда. Замислих се, че никога не бях срещала друг такъв човек, който така искрено да се радва на познати и непознати. Вихрен Чернокожев представляваше комбинация от мъдрост, човештина, ерудиция и прекрасно чувство за хумор. Той беше много подкрепящ човек и съм му благодарна за това. За мен едни от най-трудните ми моменти в Института бяха, когато темата на дисертацията ми цели два пъти не беше приета на Научен съвет и това стана едва на третия път. Бях много потиснатата, а Вихрен Чернокожев още от самото начало ме подкрепяше, вярваше в мен и ме окуражаваше като казваше, че темата ми е дисертабилна. Той проявяваше интерес към темата и това ме обнадеждаваше.

Помня го като много благороден човек, който умееше да се издигне над всяка дребнавост и като истински стоик понасяше житейските трудности, които имаше, без да се оплаче или да позволи в сърцето му да има недоволство или озлобление. Вихрен Чернокожев за мен винаги ще остане един даващ и широкоскроен човек, който по някакви неведоми пътища ми помага и отвъд. Ето как се случиха нещата: няколко месеца след като защитих дисертация, започна пандемията. Трудно понесох първите месеци на затваряне, а след това, когато постепенно разхлабиха мерките, се срещнах с Росица – съпругата на Вихрен Чернокожев. Тя ми разказваше, че ще издаде литературна анкета, която съпругът ѝ е правил с Радой Ралин в продължение на десетилетия. Аз я слушах с интерес и се чудех какво ли е литературното анкетиране.

Един ден, докато бях в библиотеката на Института, Росица Чернокожева ми се обади и ме помоли да ѝ занеса две литературни анкети – едната с Добри Жотев, а другата с Дора Габе. В рейса се зачетох в тях и не можех да спра. Тогава в мен се зароди идеята и мечтата да стана анкетър. Обадох се на директорката Пенка Ватова и я попитах дали мога да направя анкета с поета Ани Илков, за когото бях писала речникова статия. Тя ми разреши и започна дългото ми пътуване из литературното анкетиране – изчетох почти всички предишни анкети, проучих творчеството на бъдещия анкетиран, съставих въпроси. След първата анкета последваха още две персонални, а след това колективни за поколенията поети на 80-те и това на 90-те.

Разказвам всичко това, защото дълбоко вярвам, че нищо от това нямаше да се случи, ако не беше мистичната помощ на Вихрен Чернокожев. Много съм му благодарна, а също и на съпругата му Росица Чернокожева, че ми посочиха път, по който да вървя. Благодарение на тях се запознах с интересни творци, изпитвах радост, когато измислях даден въпрос и неслучайно направих папка в компютъра си „Анketи – смисъл и гръбнак“. Вярвам, че където и да е, Вихрен Чернокожев се усмихва с топлата си детска усмивка, гледайки как продължавам делото му и ми е помогнал да открия смисъла.

Petar Mihaylov

literary critic, 32nd Foreign Languages School

Vihren Chernokozhev

I Only Got to Know Him after He Was Gone

The text focuses on two of the emblematic books of Assoc. Prof. Dr. Vihren Chernokozhev. One of them is a work of journalism which discusses the problem of the nascent 'yellow press' (the rise of fake news, dishonesty, arrogance and shamelessness that have plagued the Bulgarian press since 1990) and the literary figures of Dimitar Podvarzachov, Radoy Ralin, Blaga Dimitrova, Vladimir Vasilev, Konstantin Pavlov and Ivan Tsanev.

The second book was published posthumously and contains Vihren Chernokozhev's Literary Surveys with the writer Radoy Ralin conducted over a period of 20 years between 1982 and 2002. This work is regarded as one of the most significant accomplishments of contemporary Bulgarian literary studies. It serves as an excellent example of teamwork among the interviewer, interviewee, artist, proofreader and editor brought together through the efforts of Dr. Rositsa Chernokozheva, Vihren Chernokozhev's wife. The two literary books provide an insight into the vast universe of the historian, polemicist, erudite and public figure Assoc. Prof. Dr. Vihren Chernokozhev. They serve as evidence of his civic-mindedness and moral conscience. The attempt at painting a portrait of this great man highlights his noble human traits and stands out as a reminder that people like him are much needed in our times.

Петър Михайлов

литературен критик, 32 СОУЧЕ, докторант към Института за литература при БАН

Вихрен Чернокожев

Реално го опознах истински след като си отиде от нас

Помня физическото му присъствие на някои от конференциите, които организирахме неговата предана съпруга – д-р Росица Чернокожева. Винаги чакахме и той да вземе думата, да се включи в дискусиите, да сподели мнение, наблюдение, защото щеше да е значимо. Той владееше аудиторията. Излъчваше невероятен респект и увереност, когато заговореше. Словото се лееше. Беше роден оратор.

През 2012 г. в град Лом се организира научен форум, посветен на паметта на Яна Язова. Голяма група литературоведи, предимно от Института за литература, се проявиха със своите забележителни интерпретации. В своя доклад, посветен на „Капитан“ (1940) – втория роман на писателката, засегнах историческия контекст, в който се появява художествената творба на белетристката. По онова време – 1942 г. – задругата „Литературен глас“, ръководена от Д. Б. Митов – издава „Рибари“ от Георги П. Стаматов. Предговорът към книгата е от Калина Малина. В справката на Академичния речник на българската литература (1976–1982)¹⁵, том трети, в статията за Георги Порфириевич Стаматов, е посочена книгата като негова. Оказва се обаче, че става въпрос за друг писател, доста по-млад от класика – Георги Попстаматов (или Георги поп Стаматов), роден през 1909 г. Негов е този не особено сполучлив роман. Разбира се, през 1982 г. много по-трудно е да

¹⁵ Речник на българската литература. Том 3. П – Я. София 1982: БАН, 340-342. Но и в: Речник по нова българска литература 1878-1992. София 1994: Хемус, 339.

се разреши подобен казус. Днес в няколко дигитални платформи¹⁶ може да се прочете кой е този позабравен наш писател. Ала в справката на Уикипедия¹⁷ объркването е актуално – т.е., там авторите не са се потрудили да отстранят грешката. Та, в своя анализ обърна внимание на допуснатата неточност. Бях намерил и издание на романа от сайта за стари книги „Книжен пазар“. Подарих екземпляра на доц. В. Чернокожев, за да види, че не съм голословен. В изящния предговор на голямата Калина Малина¹⁸ авторът е наречен млад. Та, през 1942 г. Г. П. Стаматов е на 73, а Георги Попстаматов – на Христова възраст. Вероятно книгата не е попаднала пред погледа на доц. В. Чернокожев и затова не е обърнал внимание на тези детайли. По-късно д-р Радка Пенчева обърна внимание на този проблем в своята книга „Морето на българина“.¹⁹ Какво стана след това?

Доц. Вихрен Чернокожев не се обиди. Благородно прие бележката ми и книгата-подарък. И никога не сме обсъждали неловката ситуация. Но когато започнах да разглеждам Димитър Подвързачов – тогава вече открих големия, стойностния изследовател. Строг до педантичност. Образцов в изказа си. Великолепен в анализите. Неговата монография за Башата и досега остава еталон в нашето литературознание.

Когато се появи Анкетата му с Радой Ралин – това беше истинско литературно събитие! Един голям критик и историк се беше срещнал с голям писател, общественик, мъдрец. Всъщност на техните разговори често е присъствал и трети съучастник – великолепният ни художник-график Калин Николов, който прави множество портрети на двамата. Вихрен Чернокожев разгърна жанра на този тип литературоведска работа до съвършенство. Сякаш тази книга припомни колко значимо е такъв тип изследователска работа. „Просто живях“ се издаде в юбилейната за доц. Чернокожев 2021-а, през м. декември, оглави класациите за най-продавана книга на една от водещите специализирани книжарници – „Български книжици“, а през 2022-ра се отбеляза 100-годишнината от рождението на Радой Ралин. Анкетите между критик и писател всъщност сглобяват литературна история в протежение на повече от половин век. Да не говорим, че самото списване на тези беседи побира повече от десетилетие. Педантизмът, перфекционизмът на доц. В. Чернокожев реално не са позволили по-рано реализацията на книгата-сензация. В предговора д-р Р. Чернокожева споделя, че това е книгата на живота на нейния съпруг. Тук бих допълнил – Анкетите препращат към други книги на В. Чернокожев – „Врати към смисъла“ (2000) – побираща есета, статии и студии върху значими етапи от развитието на нашата литература, открояващи ясно мястото на Радой Ралин, Димитър Подвързачов, Владимир Василев, Димитър Талев, Валери Петров, Константин Павлов, Иван Цанев, Вера Мутафчиева, Минко Николов, Свилен Капсъзов – един от бащите на демократичния преход у нас. И като се замисля, всички посочени имена са именно непреходни, средищни имена-бази, т.е. осъществяващи връзката между един етап и друг, сами създаващи свой специфичен стил, своя физиономичност, ярко личностно присъствие, централизиращо развитието на нашата литературна история.

Нестандартният поглед към уж познатото. Вглеждането в детайлите на житейската биография на автора и вплитането на тези подробности в естетически-художествения свят, изградил или изграждащ определения творец – ето това успява майсторски да разгърне доц. В. Чернокожев. Погледът към Различния, онеправдания, дискриминирания – друга негова страст. С невероятно упорство и систематичност той работи в полето на

¹⁶ Статия в електронното списание „Литературен живот“: <https://literaturesviat.com/?p=129069> (посетено на 25. 06. 2023); страница в издателство „Либра Скорп“: <https://www.meridian27.com/author/georgi-popstamatov> (посетено на 25. 06. 2023).

¹⁷ [https://bg.wikipedia.org/wiki/Георги_Стаматов_\(писател\)](https://bg.wikipedia.org/wiki/Георги_Стаматов_(писател)) (посетено на 25. 06. 2023).

¹⁸ Виж <https://literaturesviat.com/?p=129072> (посетено на 25. 06. 2023).

¹⁹ Пенчева, Радка: Морето на българина. Морски етюди в българската литература 1924-1944. Пловдив: Астарта, 2016, 94-97.

тези хуманитарни проблеми. Демократ по убеждения докрай, той винаги чрез текстове и чрез действия разгръщаше своята огромна любов към онези, които бяха неоснователно подценени. Заемал е поста на заместник-директор на Института за литература, ала никога не се големееше. Запазваше оная своя чисто човешка скромност. От него лъхаше обаче благородството на Аристократа. Ако го наречем аристократ по дух, жест и поведение, вероятно най-силно ще се доближим до неговия образ. В нашето объркано, посткомунистично време неговата честност, откритост, смелост и сила все по-силно липсват. При разговори със съпругата му Росица Чернокожева – така предана нему, така светла и морална – споделих, че наш дълг е да издирим и съберем статиите, очерците и анализите му, останали разпръснати из периодиката – да речем из страниците на вестник „Демокрация“. Та надявам се, тази идея да се превърне в кауза и да успеем поне отчасти да възкресим пламенното публицистично слово на един голям, достоен майстор.

Нека е светла душата ти, бай Вихрене!

Severina N. Georgieva

head of the library of the Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences

Remembering Assoc. Prof. Vihren Chernokozhev

Abstract: This article commemorates Vihren Chernokozhev, highlighting his character and achievements as a scientist. It also touches upon his love for books and the library and his respect for the librarians at the Institute for Literature.

Северина Н. Георгиева

завеждащ Библиотеката при Института за литература, БАН

Спомен за доцент Вихрен Чернокожев

Запознах се с Вихрен Чернокожев в Института за литература към БАН, където той беше доцент и по това време, мисля, заместник-директор на Института. През далечната вече 2011 г., въз основа на изпратеното от мен CV, бях поканена на интервю в Института за литература към БАН за заемане на работно място като библиотекар. Попадах в нова за мен среда, с напълно непознати хора и до ден днешен вярвам, че попаднах на това място по Божия промисъл. Пред директорския кабинет с усмивка ме посрещна г-жа Тинка Брейчева, с която усмивка сякаш ми вдъхна доверие, че в кабинета ще се срещна с приятни хора. Наистина беше така. Като кандидат за интервю в уречения час бях само аз, а интервюиращите бяха двама. Напълно непознатите за мен тогава, доц. Рая Кунчева – директор на Института за литература, и доц. Вихрен Чернокожев – зам.-директор на Института. Бях изключително притеснена как ще мине интервюто, току-що завършила бакалавърска степен, без опит на подобна позиция, но с много силно желание да работя по специалността. Интервюираха ме самите директори, което засилваше още повече притеснението и тревогите ми, дали ще се справя добре. Доц. Рая Кунчева ме посрещна в директорския кабинет, заедно с доц. Чернокожев. Тя ми обясни естеството на работата, а той много ми помогна, защото успя да ме предразположи с тихия си и благ тон. Разказа ми за Института, разказа и за себе си, разбрах с каква тематика се занимава, а именно – смехът. Всичко, което излъчваше и говореше доц. В. Чернокожев, ми даде увереност да вярвам, че това е мястото за мен. Поговорихме и за български картини, тема от предишното ми работно място, направихме паралел с българската литература и се получи един много интересен и съдържателен разговор. Така неусетно беше изминало много време и аз съвсем бях забравила, че съм на интервю за работа, борейки се с доста кандидати за обявената позиция. Вихрен беше човекът, който ми отвори вратите на Института за литература, за което ще съм му благодарна цял живот. Не след дълго ми се обадиха от Института и казаха, че съм одобрена за мястото. Така получих назначение за библиотеката на Института за литература. През следващата 2012 г. станах главен библиотекар, а Вихрен изпълняваше длъжността директор. Бяха настъпили тежки времена за Института, налагаше се да взимаме нищожни заплати, в сградата нямаше отопление, мрачно и неприетливо. Един млад човек не би останал да работи в такива условия и обстановка, но благодарение на доц. Чернокожев, който отдаваше внимание и на най-малкото, и реагираше по най-адекватен начин към работещите в Библиотеката, аз не напуснах работа. Останах и все още работя в институтската библиотека. Благодарение на сърдечния и усмихнат човек, винаги излъчващ доброта Вихрен Чернокожев, аз имам възможността и към днешна дата да работя любимата си работа. Той сякаш се превърна в мост между

предишната доц. Рая Кунчева и настоящата директорка – доц. Елка Трайкова. И тримата прекрасни хора и специалисти, съхранили идентичността на Института за литература.

Доц. Чернокожев често работеше в читалнята на Библиотеката, а и с охота даряваше книги от богатата си лична библиотека, дори редки екземпляри с посвещение и автограф от самите автори. Библиотеката на Института пази във фонда си голяма част от тези книги с посвещения. Почти всички са надписани за него и прекрасната му съпруга Росица, с която се запознах по-късно през годините, и която със същия сърдечен жар, подобно на Вихрен, милее за книги и литература.

След няколко години работа в институтската библиотека ми правеше впечатление, че доц. Чернокожев не изпускаше възможност да похвали работата на библиотекарите, искрено се радваше и казваше, че не ние – библиотекарите, сме късметлии, че работим в Института, а че е истинско чудо в библиотеката на Института да работят млади, способни и отзивчиви хора. Изключителен професионалист в своята сфера, с богат опит, с множество познанства с интелектуалци от България и света, той общуваше човешки с всеки един от нас. С него винаги бяхме в диалог, съществуваше разбиране, лично отношение, внимание към другия.

Винаги ще бъда благодарна на Човека Вихрен Чернокожев!

Radka Pencheva

Curator of the Emilian Stanev Museum, Veliko Tarnovo

For Vihren Chernokozhev – from a Friend

We were overwhelmed with grief upon receiving the news of Vihren Chernokozhev's passing. In my recollections of him, I share my memories of his warm and friendly attitude towards me. Whenever we met at a conference or at the Institute for Literature, he greeted me with a smile and made me feel welcome. As the ancient wisdom goes, "Do not be sad that he died, rejoice that he lived." Have a safe journey towards the light!

Радка Пенчева

уредник в Музей „Емилиян Станев“, В. Търново

Спомените ми за Вихрен Чернокожев

Когато започнах работа в Музея „Емилиян Станев“ в град Велико Търново, колегите от Института по литература към БАН започнаха да ме канят да участвам в литературните им конференции. Правеше ми впечатление, че в тях участваше един млад човек, който ходеше трудно и жена му беше винаги с него и го подкрепяше. Това беше Вихрен Чернокожев.

По-късно станах докторант към Института и се виждахме по-често. Към мене семейството се държеше много мило – винаги при среща си говорехме, питаха ме какво става в Търново, как съм. Следях с интерес публикациите на Вихрен във вестник „Про и анти“. Те показваха честната гражданска позиция на автора. През 2007 г. се отбеляза тържествено 100 години от рождението на Емилиян Станев. В салона на БАН се проведе тържествена конференция за него. Тогава Вихрен Чернокожев, в качеството си на зам.-директор на Института, прочете тържествено слово за Ем. Станев, което отразяваше проникновеното му вглеждане в писателския свят на твореца. По-късно словото му бе отпечатано в сборника „Писател български“.

Считах Вихрен Чернокожев за добър човек и приятел. Затова, когато работех над книгата си „Морето на българина“ през 2016 г., открих, че в „Речник на българската литература“ (Т. 3), той е отбелязал, че Георги Стаматов е автор на романа „Моряци“. Очевидно беше допусната грешка – автор на романа е Георги Попстаматов. Известният писател Георги Стаматов през 1942 г. е много болен и наскоро умира. Мислех си, че Вихрен ще се обиди, ако му съобща за откритието си, но той не го направи, защото беше широко скроен човек.

Много се натъжих, когато разбрах, че е починал толкова преждевременно. Можеше да продължи още дълго успешните си научни занимания... Съчувствам на Росица, но си спомням в такива моменти максимата: „Не тъгувайте, че е починал, радвайте се, че е живял“.

Ivan Suhivanov

writer, editor-in-chief of the Sea magazine, Burgas

Letters from Vihren Chernokozhev

The article discusses a few letters written by Vihren Chernokojev to Ivan Sukhivanov.

Иван Сухиванов

писател, главен редактор на списание „Море“, Бургас

С Вихрен Чернокожев имахме много плодотворно сътрудничество около списание „Море“, което по това време вече бяхме успели да утвърдим като национално списание, въпреки съпротивата на жилавата бургаска графомания, която искаше да си живурка в „лошия регионализъм“... Чувахме се с Вихрен и покрай участието му като литературен експерт в Бургаския литературен живот той ме разпитваше за местните автори. Ето едно-две писма, които илюстрират нашата кореспонденция през годините...

Драги Иване Сухиванов,

Тоя „Приемо-предавателен протокол“ май ще стане километричен. За Кюпчю не успях да напиша. Тресат ни атестации, от които щели да зависят парите ни. Изпращам ти една подборка от антологията „Когато ми отнеха името“. Трябваше да излезе в „Страница“, но не се случи. Антологията ще излезе може би до месец и нещо в „Изток-Запад“. Ако подборката ти върши работа, вземи напр. „Старите изселници“ с бел. под линия от къде е. Като анонс за антологията, за който ще съм ти благодарен. Ако нищо не публикувате, поне прочети. Струва си. Младен Влашки ми писа, че първото стихотворение „Когато ми отнеха името“, все пак ще влезе в „Страница“.

Поздрави, Вихрен

25.06.2014

И още едно писмо, за номинацията на книгата ми с разкази „Бягства“, която тъпи чиновници от общината се опитваха да възпрепятстват:

Иване, всичко ми е ясно. Казах им и пак повтарям: стоя твърдо зад тая номинация и мога да я защита. Ако трябва – ще говоря със зам.-кметицата Йорданка Ананиева – напиши ми неин телефон... Същото е положението и с „Пътеводител“ на Калудов, излязъл края на ноември 11 г. и невключен нито 11-та, а по статут не може и 12-та, но го включих в прегледа. В доклада съм написал да си оправят статута. Защо не са го направили досега? Нали писателските дружества сте обсъждали тоя статут. Прати ми го, ако го имаш. Както и телефона на човека в тази комисия, която е обсъждала номинациите. Пътуваме утре с влака 6:55

Вихрен

неделя, 2012, 2 декември

Веднъж Вихрен ми каза, че Ал. Кьосев писал, че това, което Вихрен прави, е публицистика, а не литературна критика. Той не беше съгласен, всеки си избира формата, в която да публикува идеите си...

През август 2012 с Вихрен и Йордан Ефтимов бяхме в експертната комисия, която разглеждаше ръкописите на бургаските автори за финансово подпомагане от Общината.

Определихме си среща в Института за литература. Вихрен по това време беше заместник-директор на Института и ръководител на Издателския център „Боян Пенев“.

Бях ходил само веднъж в Института във връзка с публикуването на моя статия в сборник, посветен на Цветан Марангозов, покани ме Мариета Гиргинова. Статията писах с вдъхновение. По-късно Марангозов бе сложил цитат от статията ми на задната корица на една негова стихосбирка... Отидохме с Йордановата кола до Института и се качихме при Вихрен. Кабинетът му бе оборудван със стари мебели, вероятно от 50-те. Витаеше едва доловим дъх, останал от сталинистката БАН...

Почнахме да разглеждаме ръкописите, които бяха анонимни. Вихрен пише протокола. Естествено, без солени забележки по адрес на графоманите. Особено го раздразни някакъв ръкопис с приказки (знаех кой е авторът, К. Кр.). Пълно мъртвило. Хареса особено други приказки, макар и анонимни – на Харита Колева, една прикована на количка жена. Вероятно някаква невидима емпатия бе протекла през текстовете. Книгата се казваше „Вълшебните бисквитки“. Подпомогнахме и един млад автор. Беше излизал в рубриката на „Море“ – „Млади гласове“, та и него го разпознах. Приключихме с ръкописите и подписахме протокола с пълно единодушие. Бяхме доволни, че сме свършили едно добро дело и щяха да бъдат подпомогнати талантиливи автори и авторки на поезия, белетристика, есеистика...

Georgi Grozdev
writer, Balkani Publishing House

A Few Words about Vihren Chernokozhev

I will always remember my meetings and conversations with Vihren. His texts will stay with me as genuine revelations of a sincere connoisseur of the beautiful and dignified and a shrewd observer and critic of the mushrooming “freedom monsters”.

Георги Гроздев
писател, издателство „Балкани“

Думи за Вихрен Чернокожев

Вихрен премина в един откъснен свят, който очаква всички ни. До него нашите сетива нямат достъп, но този свят съществува и винаги е съществувал. В нетрайния земен човешки свят, в който човекът към нищо не бива да се привързва, защото е обречен да го загуби рано или късно, Вихрен Чернокожев остави своята следа на книжовник.

Остави думите си, остави съпруга и син. Остави скромния си бит като всеки непотребен в епохата на плячката. Той бе един от скромните и проникателни наблюдатели на обхващащата ни като стихийен пожар ентропия на бита и битието ни. Неведнъж сме говорили дълго за това в кабинета му в Института за литература, на десетките премиери на издателство „Балкани“, които не пропускаше, независимо дали е ледена зима, или задушно лято. Въпреки недъга си и въпреки тежкото си придвижване. Държеше да се оправя без чужда помощ, ако не се брои неизменната подкрепа на съпругата му Росица.

Но това стана по-късно... Той откри „Балкани“ с вътрешното си зрение, както и например Радой Ралин го направи. През далечната 1998 г., значи преди двайсет години – сякаш беше вчера, Радой Ралин дойде в офиса на издателството на Полиграфическия комбинат. Бях го търсил по телефона седмици наред, но не отговаряше. С влизането си каза: „Щом сте поканили тези писатели, значи и аз съм поканен!“ Отвори дума за поредицата на „Балкани“, наречена „Книга с автограф“. Тя започна с „Мюре“ на Йордан Радичков и завърши с „Циганска Рапсодия“ на Ивайло Петров. Бяха тринайсет автори плюс карикатуристът Борис Димовски, който илюстрира книгата на Радой „Ако изкукуригам, кого ще събудя“. Кои бяха останалите писатели – Блага Димитрова, Йордан Василев, Димитър Коруджиев, Георги Данаилов, Генчо Стоев, Вера Мутафчиева, Исак Паси, Георги Мишев... Това бяха имената, които подкрепиха „Балкани“ в първите му крачки из родната литературна нива, която днес ми прилича ту на нива, ту на сметище.

Каква е връзката с Вихрен? Без да го познавам и без да знам за съществуването му, той представи всички издания на поредицата в „Литературен форум“, имаше притурка за книги, една по една и даде „име“ на серията от книги като ги нарече „Бялата поредица на „Балкани““. По-късно се запознах лично. Бе един от първите, който написа интересни анализи за избраните ми разкази „Божии трохи“, за романа „Плячка“, романа „Непотребния“...

„Бялата поредица“ бе май последната бяла ластовица в идващите като мътен порой времена на безкултурие и упадък. В нея участвах с ентузиазъм и радост още живи тогава класици на българската литература и култура, събрани заедно, въпреки че раздорите на времето противопоставяха всеки срещу всеки и всеки на всички...

Ще запомня срещите, разговорите си с Вихрен, текстовете му като откровения с един искрен ценител на красивото и достойното, проникателен наблюдател и критик на никнещите като гъби „чудовища на свободата“ ...

... И сега, след като творчеството на Вихрен Чернокожев влиза в жестокия и неумолим кръговрат на времето, само то – времето, ще отсее семето от плявата. Вярвам, че Вихрен бе един от малкото, който остави думи за семе, въпреки голямата дандания и навалица пред входа на Литературата. Тълпи от кандидати за славата се блъскат и винаги ще го правят в стремежа си да минат през един вход, който пропуска едва един-двама за цял век.

Бях свидетел на ироничните реплики на Вихрен Чернокожев, с които съпровождаше новите натегачи, поредните нови лица на новата стара конюнктура. Затова и той остана нелюбим на днешната конюнктура, затова и тя не зачете делото му, както подобава. Затова и онези големи писатели от близкото минало казваха: Сигурни сме за своето творчество, ако България я има.

Защото, това става все по-ясно, може и да я няма.

6 август 2018,
Преображение Господне

Mariana Tsoneva

contributor to the *Pro and Anti* newspaper and the *De Zorata* forum

For Vihren Chernokozhev

Before the era of social media, there were only a few internet communities such as forums and blogs. One of the most prominent ones, which I considered to be the best, was the *De Zorata* forum, created and run by Berlin-based journalist and translator Milen Radev. Among its members were scholars such as Vihren Chernokozhev, who had impressed me with his posts on the Internet and his participation in the National Scientific Conference on Anti-Totalitarian Literature. Many issues were discussed in the forum on a daily basis that intrigued not only its members but also the general public. Vihren's input was always received with respect and interest. He filled many gaps in our knowledge of literature, presenting the information competently and in a way that was accessible to a non-expert audience. In these discussions Vihren was always careful, calm and ethical.

I assisted him with typing tasks in several of his projects at the Institute for Literature. He was so easy and pleasant to work with.

I have fond memories of Vihren Chernokozhev. He was very honest and ethical, a great interlocutor who impressed with his wealth of knowledge and analytical thinking. I am grateful to have known him.

The memories of him live on and what he wrote remains.

Мариана Цонева

сътрудник, в. „Про и анти“ и сайт „Де зората“

Преди ерата на социалните мрежи имаше отделни интернет общества – форуми и блогове, които се брояха на пръсти. Едно изявено интернет общество, за мен най-доброто, беше форумът „Де зората“, създаден и воден от журналиста и преводач Милен Радев от Берлин. За чест на форума там видях имена, които ме бяха впечатлили от публикации в интернет и от участието в Националната научна конференция „Антитоталитарната литература“, между тях и Вихрен Чернокожев. В този форум се дискутираше всеки ден по много теми, които вълнуваха участниците, а и цялото общество. Изявите на Вихрен се посрещаха винаги с респект и интерес. Освен че запълваха много празноти в познанията ни за литературата, заради тоталитарното ни минало, те бяха поднесени компетентно и разбираемо за по-широката аудитория. Вихрен винаги беше внимателен, спокоен и етичен в дискусиите.

Помагах на Вихрен с компютърен набор на текстове в няколко негови проекта в Института за литература. С него се работеше леко и без напрежение.

Пазя светли спомени за Вихрен Чернокожев – изключително почтен, добър, етичен, приятен събеседник с богати познания и аналитична мисъл. Благодарна съм, че го познавах.

Спомените са живи, а написаното от него остава.

Rumen Shomov

poet, writer, playwright

Words about Vihren

Abstract: This article brings to life my meetings and conversations with the literary scholar and critic Vihren Chernokozhev and highlights the loss that his early death caused to literature and social life. It is a tribute to his creative legacy, human presence and political position, a story about irreparable loss that cannot be compensated for.

Румен Шомов

поет, писател, драматург

Думи за Вихрен

Тези думи ще бъдат оскъдни, защото, ако думите не могат нещо, това е – да възкресяват скъпите хора, които ни липсват. Загубата на Вихрен е тежка за всички, имали късмета да го познават, както и за онези, които са се докоснали до написаното от него. Няма как да бъдат забравени човешките му качества – естественост, скромност, задълбоченост, аналитичност, съпричастност... Силно ме е впечатлявала неговата особена ...двойственост. Политическата му позиция винаги е била последователна и категорична: на убеден и безкомпромисен демократ. Позицията му на литературен изследовател пък не допускаше политиканство, а единствено вяност към свободния творчески дух и безпристрастно отношение към създаденото от автора, без значение на заеманото от него служебно положение и доколко е приет от конюнктурата. Ще дам само един пример.

След като възвърна интереса на четящата публика към писатели, каквито са неоснователно забравеният Димитър Подвързачов и умишлено премълчаваният Змей Горанин, след като откри истинските стойности на поезията на Радой Ралин, най-неочаквано, поне за мен, той написа хубави думи за Асен Босев. Признавам, че се отнасях с не особено уважение към Босев. Както към обществената му позиция, така и към имената на героите от стихотворенията за деца, съчинени, за да се стъкми лесна рима – „Кито“ – „скита“ и т. н. Не симпатизирах и на цялата тази поръчкова правилност, целяща да наложи безапелационните постулати на съответстващото за времето си възпитание.

Вихрен беше видял в най-доброто от автора друго: лекотата на стиха, близостта до детското възприятие, остроумните находки. Беше проявил благородство и то не когато Босев бе фактор, а след Десети ноември, когато вече беше въвн от играта. Широтата на литературното възприятие на Вихрен не само ме смая – накара ме да преосмисля и дори да внесе известна корекция в собствените си разбирания и оценки. Това беше наистина „друга гледна точка“ и желаещият искрено да търси по-обемно отношение към авторите и написаното от тях не можеше да не я отчете. Поне аз не можех!

Иначе – да, благодарение на него като член на комисията в Министерството на културата „Помощ за книгата“ през 1994 година, първият ми роман „Ускорителят на растежа“ получи субсидия и видя бял свят. Екземпляр от него дори стигна Университетската библиотека на щата Индиана. Беше предпочетен пред ръкописи на доста мастити автори. Получих и странни упреци, въпреки че по онова време не само не се познавахме с Вихрен, но няхах и хал хабер кой в каква комисия участва и защо е предпочетен моят роман.

Запознахме се десетина години по-късно. Не беше забравил за „Ускорителят...“ и говори за него на Международен симпозиум за антитоталитарната литература, писана

преди Десети ноември в България. Впоследствие на няколко пъти се виждахме на чаша водка и разговорите ни продължаваха с часове. Упрекваше се, че твърде много пише, „а трябва да се чете“. Даваше си сметка, че в литературата както от близкото и по-далечно минало, така и днес, има множество предизвикателства и загърбени стойности; че работата на изследователя е да ги намери, да ги открие, да възвърне техния блясък. Беше рядко самовзискателен. Верен на литературата. Вече му бях подарил „Страната на пеперудите“ – книгата ми с пиеси и в една от поредните ни срещи той неочаквано призна, че силно се изкушава да пише за нея. Спирало го само страхът да не заприлича на онези критици-пенкилер, които се правят на капацитети по всичко. Не го насърчих. После животът ни завъртя. Погълнаха ни други ангажименти. Днес мога само да съжалявам за собствената си пасивност.

Вихрен си отиде твърде рано. Колкото повече години минават от неговата кончина, толкова по-силно чувстваме отсъствието му. Особено днес, когато Геената адова изригна с всичките си невъобразими до вчера извращения, а гледната точка на безпощадната, разобличаваща патологичното мислене нормалност е нужна повече от всякога. Той ще липсва и на литературния живот в страната ни, нуждаещ се както никога досега от безпристрастното му, честно, задълбочено перо, от таланта и добронамереността му.

Светла му памет! Както в земния, така и в небесния храм на литературата, надявам се, за него е отредено наистина златно място сред поляните с асфодел. Дълбоко вярвам, че е така!

Kosta Radev
writer

An Afterword for Vihren

In the last years of Vihren's life, our small group consisting of Vasko Koley, Lyubo Lachanski, Vihren and myself liked to gather at a distant pub, a former transformer building or something like that. The reason for choosing this place was Vihren's difficulty in moving. Although various topics were discussed at this remote pub, our conversations were solely focused on literature. Having lived through both the age of slavery and the current age of turbidity, we were still waiting for values to be established. Despite being aware of our impending doom, we remained optimistic that someday the Kingdom of Word, Kindness and Wisdom would come – even if we would not be there to see it.

Three members of this company did not wait for this day. I myself will not live to see it. Perhaps our children or our grandchildren will?... Or maybe the golden days, years and centuries of spirituality have already passed us by and have become a part of history?
Who knows?

Коста Радев
писател

За Вихрен Чернокожев

Аз съм от малцината, родени в София, които не обичат родния си град. И откогато успях да се отърва от него, избягвам да го посещавам. Твърде много негативни натрупвания натежаха през годините, и все свързани с тая пуста столица, където уж цъфтяла и връзвала българската култура. Затова при редките ми идвания се обаждах на няколко човека и те неизменно зарязваха работата си, за да се видим.

И така – до последния път. Бяхме четиримата – Васко Колев, Любо Лачански, аз и Вихрен Чернокожев.

Вихрен живееше в някакъв краен комплекс, след последната спирка на някакво метро. Изпитвам ужас и отвращение от панелните комплекси, затова Васко ме водеше. Заради Вихрен се отказвахме от уютните централни кръчми и се събирахме в един бивш трансформатор – или нещо такова, преустроено на прилична кръчма. Да ме прости кварталът, че не запомних името и местоположението му. Дори ако след време го кръстят на мене, пак няма да отида. Защото вече няма защо.

Васко и Любо – гръмогласни. Аз също се намесвах в гюрултията. Вихрен седеше, гледаше ни като палави деца и се смееше. Келнерът си знаеше работата. И се говореше за литература. За истинска литератора. Как се пише и как се ж и в е е литература. Тя беше нашият живот. Отдавна бяхме презрели болезнените комплекси на българските литератори. Бяхме живели и п р е д и, и с е г а – достатъчно, за да знаем тайната на българската литература – че ще се събуди, когато умре и последният, роден в робство. Тъжна тайна бе това, и затова и ние бяхме тъжни хора, въпреки веселието на масата. Веселието на тъжните хора е рядка птица, но кацне ли на масата, помни се цял живот.

Цял живот... но колко, колко е той... Ако наистина знаехме колко малко ни остава, сигурно всеки ден щяхме да висим в уютния трансформатор, та да се изпонаприказваме най-сетне.

После дойде ред на песните на улицата, докато изпращахме Вихрен. Пред метрото две млади полицайчета учтиво изчакаха да свършим песента и ни помолиха да пазим

тишина на гражданите. Васко им обясни, че в София граждани няма, Любо пък застъпи правото на великите български писатели да пеят по всяко време на денонощиято и където им се допее. Изпяхме още една песен, докато се пъгнахме в последното метро. А последните думи, които чух от Вихрен, бяха:

„Лятото – при тебе на морето! Няма да ти се размине!”

Уви, размина се. Както почти всичко хубаво в този живот. Аз останах, най-старият от четиримата, на мене се падна да пиша прощални думи за тях. Стана така, както Вихрен каза по един подобен повод:

„Разотивае се!”

Формално е вярно.

Но на мене не ми се вярва.

Те са оправни момчета; и несъмнено сега се сбират в някой небесен трансформатор, пийват небесна водка и бистрят небесната литература – несъмнено по-чиста и свята от земната.

Demir Demirev
poet, Dimitrovgrad / Zlato pole

My Memories of Vihren Chernokozhev

Vihren Chernokozhev and I were good friends for many years and felt mutual respect for each other. He was always willing to help me with my poetry, providing guidance and instruction in my growth as a poet. I trusted him, and he became the editor of two of my poetry books. One particular memory stands out. One of the poems I offered him for review ended with the following line:

‘...и есента ме прегръща’ (‘...and autumn embraces me’)

Vihren suggested a more emphatic version, replacing ‘embraces’ with ‘presses me tight’, explaining that the latter is more emotional and expressive.

I had visited him many times and stayed at his place, cramped as it was. His wife Rositsa, their son Vihren and he himself always gave me a warm welcome. He also became good friends with the artistic communities of Dimitrovgrad and Haskovo.

Демир Демирев
поет, Димитровград / с. Злато поле

В памет на един приятел

Имах щастливата възможност за първи път да се срещна и запозная с Вихрен Чернокожев през месец май на 2000 година. Беше по време на Димитровградските дни на поезията. Тържествата бяха посветени на 70-годишнината от рождението на Пеньо Пенев. Вихрен пристигна заедно със съпругата си Росица и аз трябваше да им помогна да се настанят в местния хотел. Вечерта мина прекрасно сред много приятели и нови запознанства. В следващите два дни се проведе научна конференция с доклади от бележити наши литературни критици, поети и писатели за творчеството и живота на Пеньо Пенев. Тогава Вихрен изнесе бележитата своя лекция „Кой самоуби Пеньо Пенев“. Творчески и зряло той сподели своите виждания за Пено Пенев в по-нов аспект.

След тази среща връзката ми с Вихрен прерасна в приятелство, което продължи до неговата кончина. Почти при всяко пристигане в София гостувах на семейство Чернокожеви в квартал „Мусагеница“. Получавах много книги от наши и чужди автори.

Разбира се, той ми е гостувал и в Димитровград и в родното ми село Злато поле. Беше приятно да споделям с него своите нови стихотворения, да беседваме по литературни въпроси.

Вихрен Чернокожев стана и редактор на две от моите стихосбирки. Първата – „Невидимото ще узрее в есента“, и втората – „Говори облакът“, а на третата даде заглавието – „Злато поле – „Париж“. Имаше си една слабост към Злато поле и често в разговорите ме разпитваше за него. Познаваше почти всички димитровградски творци. Дори и да е бил най-много натоварен, никога не ми е отказвал консултации по даден стихотворен или литературен проблем. Заедно направихме представяне на мои стихосбирки в Злато поле, Хасково, Димитровград. Последното представяне бе в София в Унгарския културен център.

В знак на благодарност към него, аз му посветих две стихотворения, за които той ми благодари сърдечно. Ето ги и тях:

СУТРЕШНА МАРАНЯ

На Вихрен Чернокожев

Пътят
макар и да се движи
далече е
от планината
колкото
едно Сбогом
за няколко години
в невиджани
пристанища.

СТУДЕНО

На Вихрен Чернокожев

Зима
свещ
гори
догаря
пламък
и сняг
вали
в сърцето
на света.

Приятели и хора като Вихрен Чернокожев не се забравят, защото те оставят път,
който води към добротата и светлината.

Evelina Belcheva
Sofia University St. Kliment Ohridski

My fondest memory of Vihren

My fondest memory of Vihren. Boyan Penev's diary is still in front of me.

Евелина Белчева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Най-светлият ми спомен от Вихрен. Дневникът на Боян Пенев и сега е пред мен.

5 април 2023 г.

